

Nagyméltóságú

Dr. Jankovich Béla

*v. b. l. tanácsos, magyar kir. vallás- és
közoktatásügyi miniszter úrhoz*

*A budapesti kir. magyar Tudomány-
Egyetem jog- és államtudományi
karának*

felterjesztése

*a jogi oktatás tanulmányi
és vizsgarendjének reformja
tárgyában*

Bizottsági jelentés.

Kézirat gyanánt!

Magyary Géza
1921.

A jogi oktatás és a jogi vizsgarend reformja tárgyában kiküldött bizottság jelentése.

A bizottság tagjai: dr. Grosschmid Béni prodékán, egyúttal a bizottság elnöke, dr. Plósz Sándor, dr. Földes Béla, dr. Concha Győző és dr. Magyary Géza ny. r. tanárok, e legutóbbi egyúttal a bizottság előadója.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Nagyméltóságod 156,669/1914. sz. a. kelt nagybecsű leiratában karunkat a jogi oktatás tanulmányi és vizsgarendjének reformja tárgyában véleményes jelentésre méltóztatott felhívni. Mielőtt véleményt mondanánk, a jogi oktatásunkra vonatkozó reformtörekvéseket s azok eredményeit kell főbb vonásokban összefoglalnunk, mert a felvetett reformeszmékkel szemben csak így sikerül állást foglalnunk.

Jogi oktatásunk tanulmányi és vizsgarendjének alapjait egyrészt az 1874. február 5-én 3055. sz. a. kibocsátott rendelet az alap- és államvizsgák tárgyában, másrészt pedig az 1875. január 5-én kelt legfelsőbb királyi elhatározással kibocsátott szigorlati rendtartás fektették le. Az előbb említett rendelet a szabályozást ugyan ideiglenesnek mondja, mely csak addig maradjon érvényben, míg az egyetemi reform ügyében országos törvény nem intézkedik. Valósággal azonban a szabályozás mégis több volt, mert szervezvéen az alapvizsgákat és elválasztván az államvizsgáknál és a szigorlatoknál a jog- és államtudományokat, hosszú időre eldöntötte jogi oktatásunk sorsát. Ez a tanulmányi és vizsgarendszer csak rövid ideig maradt változatlanul. Az 1883. évi augusztus 20-án kelt legfelsőbb elhatározással kibocsátott szabályzat az egyetemek és kir. jogakadémiák tanulmányi és vizsgálati rendje tárgyában, továbbá az ugyan-

akkor kibocsátott szigorlati rendtartás, a tanulmányi és vizsgarendet újból reform tárgyává tették, lényeges változást azonban csak annyiban hoztak, hogy a vizsgarendszerben a jog- és államtudományokat még élesebben szétválasztották. Ezen a tanulmányi és vizsgarenden csak legújabbán történt változás, annyiban, hogy az 1911. október 5-én kelt legfelsőbb elhatározás alapján kibocsátott szabályzat az egyetemek és jogakadémiák tanulmányi és vizsgarendje tárgyában kibocsátott rendelet behozta a harmadik alapvizsgát.

Az 1883. évi szabályozással azonban a jogi oktatásra vonatkozó reformtörekvések nem jutottak nyugvóponthoz. Néhány évvel ezután, kapcsolatban a jogakadémiák fenn tartásának és újjászervezésének kérdésével, ismét felmerült a jogi oktatás tanulmányi és vizsgarendjének reformja. Azzal a tervvel foglalkoztak, hogy egységes elméleti jogi államvizsgát szerveznek, amely egyaránt szolgálja képesítő fok gyanánt az ügyvédi gyakorlatra, mint a bírói és más közigazgatási hivatalokra, s hogy ennek következtében a doktorátus elveszítené minősítő erejét a közszolgálatra. Jogi karunk ebben a kérdésben három ízben is mondott véleményét: 1896-, 1899- és 1902-ben. E két utóbbi évben a terv már annyira megérlelődött, hogy a törvényjavaslat tervezetét is elkészítették, s karunk épen erre nézve terjesztette fel véleményes jelentését. Mind a három munkálatunkra alább még lesz szerencsénk visszatérni, itt most csak azt kívánjuk kiemelni, hogy behatóbb megfontolás után a terv fölött napirendre tértek. Több éven át a reformtörekvések szünetelvén, az 1911-ben végrehajtott, s röviden már érintett részleges reform már az 1883. évi reform továbbfejlesztésére törekszik. De még ennél is fontosabb, hogy az 1912 : VII. t.-c. a jogtudorságot, amelyet az ügyvédi rendtartásról szóló 1874 : XXXIV. t.-c. az ügyvédi gyakorlat kötelező feltétele gyanánt írt elő, a bírói és ügyvédi gyakorlat kötelező minősítő kellékének tette meg. A benne rejlő alapgondolat betetőzése az 1913 : LIII. t.-c. az egységes bírói és ügyvédi vizsgáról, amely megvalósítja az ország régi vágyát, hogy a bírói és ügyvédi hivatalra, nemkülönben az ügy-

védésre ugyanaz a gyakorlati képesítés álljon fenn. Most valamennyinek kelléke egyaránt a jogtudorság s az egységes bírói és ügyvédi vizsga. Ez az eredmény rendkívül fontos minden reformtörekvésünk szempontjából, mert azt kell elfogadnunk alapul minden tervnél, amely jogi oktatásunk javítására irányul.

Nincs semmi kétségünk, hogy Nagyméltóságodnak is ez volt az álláspontja, midőn a tervbe vett reformra vonatkozó kérdéseket hozzánk intézni szives volt; ezek egyenesen feltételezik, hogy a doktorátus képesítő erején semmi változás se történjék. A reformeszmék azonban, amelyeket felvetni méltóztatik, így is rendkívül fontosak, mert ha megvalósulnának, jogi oktatásunk tanulmányi és vizsgarendjét anélkül is gyökeresen átalakítanák, hogy a most idézett törvényeinkben lefektetett alapelveket érintenék.

Jogi oktatásunk sok bajjal küzd, s így kétséggkívül rászorul a javításra. Az időpont is igen alkalmas erre. Az új egyetemek felállításával egészen új korszak kezdődik jogi oktatásunk történetében. Most, hogy a jogi oktatás feladatai több egyetem közt oszlanak meg, mint eddig, a siker több reményével lehet hozzáfogni jogi oktatásunk bajainak orvoslásához, mint előbb. Hogy a Nagyméltóságod által felvetett reformeszmék közül melyek és minő határok közt valósíthatók meg, azt teljes tárgyilagossággal s legmelegebb egyszerűséggel fogjuk kifejteni. Nagyméltóságodat a legnagyobb elismerés illeti, hogy a reformeszmék egész sorát felvetette, mert minden lépés, amelyet jogi oktatásunk javítására teszünk, megbecsülhetetlen hasznára van az országnak.

A jog- és államtudományi kar múlt évi december 1-én tartott második rendkívüli ülésén a véleményes jelentés tervezetének elkészítése céljából öttagú bizottságot küldött ki, s egyúttal megbizta azzal, hogy ne csak a Nagyméltóságod leiratában foglalt kérdésekre nézve terjessze elő véleményes javaslatait a kar elé, hanem azon, már többször felvetett kérdésre nézve is, vajjon a budapesti egyetemen a magasabb tandíj behozatala helyeselhető-e vagy sem? Sőt a kar szükségesnek találta, hogy a bizottság

erre a kérdésre nézve, Nagyméltóságod leiratának 6-ik pontjában felvetett kérdéssel, mely arra vonatkozik, vajjon a leckepezéseket visszaállítani, nem volna-e kívánatos, önállóan, a többi kérdésektől elkülönítve, s azokat megelőzően mondjon véleményt. Ennek megfelelően a kar is jelentése első részében az előbb említett két kérdésre nézve terjeszti elő véleményét és csak a további részekben foglalkozik a többi kérdésekkel.

I.

1. A tandíj felemelése a budapesti tudományegyetemen.

Az a terv, hogy a budapesti tudományegyetemen a tandíjat felemeljék, az új egyetemek szervezésekor merült fel. A cél, amelyet ezáltal elérni óhajtottak, az lett volna, hogy a budapesti tud. egyetem túlzúsúfoltóságát megszüntessék. A magasabb tandíj a budapesti egyetemen, ez volt a feltevés, a hallgatóság egy részét arra indítaná, hogy ezen egyetem helyett a vidéki egyetemeket keresse fel.

A jog- és államtudományi kar ezen eszme ellen igen határozottan foglal állást. *A kar meggyőződése, hogy a tandíj felemelése a budapesti tudományegyetemen, ezen egyetem hallgatóságának létszámát alig csökkentené, a hallgatóságra nézve igen méltánytalan volna, s tanulmányi szempontból is károsnak bizonyulna.*

A tandíj felemelésének, hogy némi leveztető hatása legyen, *igen jelentékenynek* kellene lennie. A legmagasabb összeg azonban, ameddig a felemelés mehetne, alig lehetne több, mint a jelenlegi tandíj kétszerese, ez pedig a budapesti egyetem túlzúsúfoltóságát alig csökkentené.

De tegyük fel, hogy még ennél is magasabbra emelnék fel a tandíjat, a cél akkor sem volna elérve. Először a *tandíjmentesség* miatt, amelynek eltörlésére még gondolni sem lehet. Ha a tandíjat a budapesti egyetemen bármily magas összegre is felemelnék, ez a vagyonos hallgatóknak nem szolgálna akadályul arra, hogy ne ezt az egyetemet keressék fel. A vagyontalanok pedig, akik a fennálló gyakorlat szerint igen könnyen jutnak tandíjmentességhez, a jövőben is

bizonyára nagyobb számban részesülnének benne, sőt a tandíj magasságánál fogva, kétségkívül, még többen mint most, s így a tandíj felemelése dacára is a budapesti egyetemre iratkoznának be. A fennálló enyhe gyakorlattól már szociális okoknál fogva is bajos volna eltérni. Hogy mily nagy a tandíjmentesek száma, ez világosan kitűnik a következő adatokból. Az 1913/14. tanév első felében a beírt 3488 joghallgató közül 634 részesült egész, illetve fél tandíjmentességben. Az elengedett összeg 34,387.5 koronát tett ki.

Másodszor nem érnénk célt a felemeléssel azért, mert nem terjedhetne ki minden hallgatóra. A budapesti egyetem hallgatóinak tekintélyes része *Budapesten, illetve annak vidékén lakik*. Az 1913/14. tanév első felében 3488 joghallgató közül 898 budapesti, 179 pest-pilis-solt-kiskúnmegyei lakos volt. Ez a két szám a hallgatóságnak majdnem egyharmadát teszi ki. Sőt még ennél is jóval magasabb számot kapnánk, ha a többi szomszédos megyéket is figyelembe vennők, amint ezt tennünk kellene is, amelyek a közelségnél fogva Budapestre vannak utalva. A felemelés ezekre semmi körülmények közt sem terjedhetne ki. Nem lehetne célunk azokat elterelni a fővárostól, akik családi körülményeiknél fogva a fővárosban, vagy annak vidékén való lakásra vannak utalva. A felemelés, helyesen felfogva, csak azokra vonatkozhatnék, akik távolabb laknak a fővárostól; csak ezekre nézve lehetne fontolóra venni, vajjon nem volna-e célszerű őket a budapesti egyetem túlsúfoltságának megszüntetése végett más vidéki egyetemekre terelni. Ha azonban a felemelés nem terjed ki minden hallgatóra, akkor ez már bizonyos mértékig korlátolja a cél elérését, mert csökkenti azok számát, akiket elterelni akarunk, de főleg megnehezíti a kezelést, mert folytonosan kell vizsgálni, s ez sokszor nem is eredményes, ki lakik Budapesten és környékén, és ki távolabb.

De a felemelés, mint kiemeltük, a hallgatóság szempontjából *nem is volna méltányos*. Nyilvánvaló, hogy a felemelés sújtaná azokat a szegény tanulókat, akiknek nem sikerül tandíjmentességhez jutniok. A

hallgatóság szegényebb részére nézve kétségtelenül bántó volna, hogy a budapesti egyetem csak a vagyonosabb osztályok főiskolája legyen és azoké a hallgatóké, akiknek nagyobb fokú szegénységük címén sikerül tandíjmentességben részesülniök. Azok, akik nem kifejezetten teljesen szegények, a magasabb tandíjat megfizetni tartoznának; ezek pedig teszik ki a magyar középosztály túlnyomó részét, s majdnem az egész magasabb bürokráciát, s így a felemelés különösen rájuk nézve volna nagyon méltánytalan. S ez annál kirivóbb volna, mert ezáltal boldogulásukat is megnehezítenők. Mindnyájan nagyon jól tudjuk, hogy a fővárosban az önfenntartási és kereseti viszonyok a szegény hallgatóságra nézve sokkal kedvezőbbek, mint a vidéken, s hogy itt a tanulmányaikat előmozdító jótékonyági intézmények is nagyobb számban vannak, mint a vidéki városokban. Sok szegény fiatal ember eselnék a továbbképzés lehetőségétől, ha őt elütnők attól, hogy a budapesti egyetemre felkerüljön. Sokan vannak közéletünkben, akik most annak díszei, egyetemi tanulmányaikat pedig annak idején csak úgy végezhatték el, hogy a fővárosban nagy számban levő jótékonyági intézmény előnyeiben részesültek és hozzájutottak azokhoz a mellékkereseti forrásokhoz, amelyeket a főváros a fiatal embereknek sokkal nagyobb számban nyújt, mint bármely más vidéki városunk. Nem volna célszerű akadályokat gördíteni az elé, hogy az egyetemi hallgatók szegényebb része a mellékkereset ezen forrásaitól a jövőben elessék.

És végül nem volna célszerű a felemelés *tanulmányi* szempontból sem. A budapesti egyetemnek jövőre is az ország legelső tudományos intézetének kell lennie, minden kulturális érdekek ellen szól, hogy ettől az intézettől a hallgatóságot mesterségesen elzárjuk. De magának a fővárosnak is van nevelő hatása az ifjúságra. Az ország szellemi és gazdasági élete itt központosul, világvárosias arányainál fogva legközelebb áll a nagy kulturközpontokhoz, a nemzeti szellem itt lüktet legerősebben. Mindez, nemcsak hogy nem okolja meg, hogy az ifjúságot a fővárostól eltereljük, sőt ellenkezőleg, látókörenek kiszélesítése céljából inkább még

azt tenné kívánatossá, hogy a vidéki hallgatóság egyetemi tanulmányi éveiből legalább egyet a fővárosban töltsön el. De tanulmányi szempontok azt sem kívánják meg, hogy a budapesti egyetem hallgatóságának, kétségkívül, tekintélyes létszámát mesterségesen leszállítsuk. Vannak a budapesti egyetemnél nagyobb hallgatóságú egyetemek, s mégsem történtek kísérletek, hogy a hallgatóság számát mesterségesen leszállítsák. A túlsúfoltságnak, kétségkívül, vannak hátrányai, de ezeket más úton is lehet orvosolni. De ne feledjük el más oldalról azt sem, hogy a nagy egyetemnek vannak kulturális előnyei is. A nagy egyetem tanárainak, hallgatóságának és tudományos eszközeinek nagy számánál fogva sokkal nagyobb szellemi tevékenységet tud kifejteni, mint a kis főiskolák, sokkal nagyobb itt a szellemi kiválasztás, mint kis egyetemeken. Ez a szempont sem javalja tehát, hogy a budapesti tudományegyetem hallgatóságát mesterségesen akarjuk leszállítani.

A hallgatóság természetszerű, a nemzet gazdasági és szellemi viszonyainak megfelelő megoszlását legteljesebben az biztosítja, hogy van az országnak megfelelő számú főiskolája, amelyek közt önként is beáll az a megoszlás, amely az ország anyagi és szellemi erejének legjobban megfelel. Az új egyetemek már önmagukban is megteremtették a természetes megoszlás feltételeit. Az új egyetemeknek lesz bizonyos vonzóerejük a hallgatóságra, s így azok a bajok, amelyek a budapesti egyetem túlsúfoltsága miatt tapasztalhatók, bizonyos mértékig önként fognak orvoslást nyerni, anélkül, hogy bármely mesterséges eszközhöz kellene nyúlnunk. Leghelyesebb tehát bevárni ennek hatását.

És ha feltevésünk ellenére a vidéki egyetemek nem vonzanának eléggé, a célt ne azáltal akarjuk elérni, hogy a budapesti egyetemről a hallgatóságot mesterségesen eltereljük, hanem úgy, hogy a vidéki egyetemeket kellően megerősítsük.

Más kérdés, vajjon nem volna-e célszerű, *a tandíjat általában, valamennyi egyetemen felelmei*? A kar, az előbbi kérdéssel kapcsolatban, röviden most erre is kíván kiterjeszkedni. A tandíj általános felelmeisé-

nek nincs az a tulajdonsága, hogy a hallgatóságot az egyik vagy másik egyetemről a többiek érdekében elvonjuk, s így azok az okok, amelyeket az imént felhoztunk, az általános felemelés ellen nem hozhatók fel. Ha célszerűtlen, méltánytalan és tanulmányi szempontból káros az ország egyik egyetemének látogatását vagyoni jellegű korlátozások által gátolni, ebből még nem következik, hogy a tandíjat az ország valamennyi egyetemén felemelni, nem volna helyes, mert ekkor nincs meg az elbánásban az az *egyenlőtlenség*, amely a fentebb vázolt káros hatásokat előidézi. De ezenfelül az egyik egyetem tandíjának felemelése ellen felhozott érvek az általános felemelés ellen azért sem hozhatók fel, mert ez csak *mérsékelt* lehetne, holott ahhoz, hogy a budapesti egyetem túlzúsúfoltságát csak némileg is csökkentjük, igen tekintélyes felemelésre volna szükség.

Hogy a tandíjat általában felemelni, helyes-e vagy sem, annak egészen más a nézőpontja, mint ha csupán az egyik egyetem túlzúsúfoltságának megszüntetéséről van szó. A kérdés megoldása kettőtől függ. Először attól, hogy a nemzet mennyit áldoz az egyetemi oktatásra? Ha a költség nem áll arányban a tandíjakból befolyó jövedelemmel, akkor a tandíj felemelése egész vonalon megokolt. Másodszor, hogy a tandíj minő arányban áll a hallgatóság vagyoni erejével. Minél vagyonosabb a hallgatóság, annál inkább bírja el a magasabb tandíjat. Az első kérdésre nézve megállapíthatjuk, hogy a tandíjak nem állanak arányban az egyetemi oktatásra fordított költségekkel. Igaz, hogy a tandíj nem lehet az államra nézve jövedelmi forrás, sőt még azt sem kívánhatja, hogy költségei megtérüljenek belőle, mindazáltal arra törekedni, hogy az aránytalanság a kettő közt ne legyen túlnagy, mégis jogosult. A második kérdésre bizonyos átlagos megfigyelésekre támaszkodva, helyesnek tartjuk azt a felfogást, hogy a tandíjnak mérsékelt felemelését a magyar közönség nagyobb megterhelés nélkül elbirja. Itt különösen kell utalnunk arra is, hogy főleg a jogi szak-képzettség megszerzése gyakran a legkisebb anyagi áldozatot sem kívánja meg nálunk, s ez első sorban oka annak, hogy az utóbbi

évtizedekben a jogi pályát minden hivatás nélküli elemek a magyar közélet nem csekély kárára annyira előzönlötték. Felhozhatnók azt is, hogy a tandíj számos külföldi egyetemen jóval magasabb, mint nálunk, s általában a felső tudományos és szakképzés költségei aránytalanul nagyobbak, mint a mi egyetemeinken. Ennek azonban döntő súlyt még sem kívánunk tulajdonítani, mert a külföld közönsége vagyonosabb, mint a mienk. Már pedig azt, hogy a magyar közönségtől az ő tudományos kiképzése céljából mennyi anyagi áldozatot kívánjunk, kizárólag az ő anyagi ereje szerint kell megítélnünk.

Ennek mérlegelésénél azonban mégis igen nagy óvatosságra van szükség, mert nekünk semmiképen sem érdekünk a szegények előtt a tudományos pályákat elzárni. Közismert, hogy a tudományos pályákon levők tekintélyes része a szegényebb osztályokból került ki, s hogy közülök sokan rendkívül értékes munkásai lettek a magyar kulturának. Itt tehát nagy mérséklettel a helyes közép-utat kell betartanunk.

Mindent egybefoglalva, a jog- és államtudományi kar *a tandíjnak bizonyos mérsékelt általános felemelését egészen megokoltan tartaná.*

2. A leckepezés visszaállítása.

(A m. leirat 6. pontja.)

Az utóbbi időben többször felmerült a gondolat, vajjon némely baj orvoslására, amely csak a leckepezés eltörlése óta mutatkozik, nem volna-e célszerű, a leckepezés rendszerére visszatérni? Bizonyára Nagyméltóságodat is ez a gondolat vezérelte, midőn minket e részben véleményadásra felhívott. A kar annál nagyobb készséggel mond véleményt, mert a kérdést megérettnek tartja arra, hogy benne állást foglaljunk. A kérdés megoldásánál itt is két szempont irányadó: az egyik, hogy a tanárok anyagi helyzetét javítsuk, a másik, hogy az előadások sikerét fokozzuk.

A tanárok anyagi helyzete a leckepezés eltörlése óta állandóan rosszabbodik. Saját-szerű és elszomorító jelenség. Míg minden más pályán az utóbbi idők az alkalmazot-

taknak tetemes anyagi előnyöket hoztak, addig az egyetemek, de különösen is a mi egyetemünk tanárainak az ellenkezőt kellett tapasztalniok, Nem azért, mintha a vallás- és közoktatásügyi kormány és a törvényhozás gondoskodása az egyetemek tanáira nem terjedt ki volna, s irántuk a legnagyobb jóakaratot nem tanusították volna, hanem azért, mert anyagi ellátásuk kérdésében téves irányzat vált uralkodóvá, amely miatt sajátlagos helyzetüknek megfelelő anyagi ellátásukról alig lehetett gondoskodni. Az a felfogás, hogy az egyetemi tanárok anyagi ellátásuk tekintetében a többi állami tisztviselőkkel mindenben egyenlő elbánásban részesüljenek, sok tekintetben helyes és egyenesen az ő javukra válik, következetesen keresztülvive, mégis sok méltánytalansággal jár, mert nem számol eléggé a tanárok tudományos foglalkozásával, amely a többi tisztviselőktől eltérő elbánást igényel. Ez a felfogás lépésről-lépésre tört magának utat a törvényhozás és a kormányzat intézkedéseiben, míg betetőzését az 1911. évi költségvetési törvényben, az 1911 : XIV. t.-c. 10. §-ában nyerte. E § kimondja: «a tudomány- és műegyetemekhez, valamint a budapesti állatorvosi főiskolához a jelenleg érvényben álló tandíj szabályzat és rendelkezések hatálybalépte után kinevezett ny. r. és ny. rk. tanároknak tandíjjutalékra, vagy lecke-pénzre igényük nincs». Ezen rendelkezés óta tehát a dolog úgy áll, hogy az újonnan kinevezett tanárok tudományos munkálkodásukért semmi különös ellenértéket sem kaphatnak.

Nagyméltóságod előtt fekszenek a mi felterjesztéseink, amelyekben szavunkat a tandíjjutalék megvonására irányuló rendelkezések ellen felemeltük. Kifejtettük, hogy a tandíjjutalékot az egyetem meghallgatása és beleegyezése nélkül nem lehet elvonni, mert a tandíjjutalékot a lecke-pénzek átengedése fejében kapta az egyetem. Kifejtettük azt is, hogy a megvonás egyenesen a felsőoktatás érdekeibe ütközik. Az egyetemi tanárokkal szemben magasabb tudományos igényekkel lépnek fel, a társadalom is nagyobb követelményeket támaszt irántuk, mint más köztisztviselők iránt, de ezenfelül az élet is az utóbbi időkben legalább 50%-kal meg-

drágult. Mindennek ellenére az egyetemi tanárok anyagi helyzete nemcsak, hogy nem javult, hanem, mint kiemeltük, egyenesen rosszabbodott. Ilyen körülmények közt az egyetemi tanárok csak sok önmegtágadással és lemondással képesek tudományos hivatásuknak megfelelni. Nekünk egyetemünk jövője miatt nehéz gondjaink vannak, mert a baj a jövőben még nagyobb arányokban fog mutatkozni. Attól tartunk, hogy jövőben, a magyar tudományosság nagy kárára, nehéz lesz oly tanerőket megnyerni az egyetem számára, akik a magasabb tudományos igényeknek megfelelni tudnának, mert szerény anyagi ellátás mellett ilyenek csak igen ritkán akadnak. Kiváló tehetségeket, rendszerint, csak megfelelő anyagi ellátással lehet a tudományos foglalkozás számára megnyerni, erről pedig ma nincs kellő gondoskodás. A bajt mielőbb elhárítani mindenestre szükséges. A leckepezés-rendszer visszaállítása erre a célra ma a legmegfelelőbb eszköznek mutatkozik, minthogy nem valószínű, hogy az állam a belátható jövőben a tanári fizetések megfelelő rendezése útján tudna a bajon segíteni.

Tanulmányi szempontból is kívánatos volna a leckepezés-rendszert visszaállítani. A leckepezések eltörlése óta karunkon, de más karokon sem, a *speciálkollégiumok* nem oly számosak, mint előbb. Speciálkollégiumokat leginkább azok a tanárok tartanak, akik erre kinevezési okmányuk értelmében vannak kötelezve. Alig vonható kétségbe, hogy az egyetemi oktatás súlypontja ma is a főkollégiumokon fekszik. A tanárok nagy és nehéz feladatot oldanak meg, ha egész erejüket a főkollégium minél tudományosabb és kimerítőbb előadására fordítják. Ennek azonban igen hasznos kiegészítéseül szolgál a speciálkollégiumok és szemináriumok tartása is. Kérdések, amelyek a főkollégium keretében nem tárgyalhatók, vagy legalább nem elég kimerítően, igen alkalmasak arra, hogy speciálkollégiumban vagy szemináriumban adassanak elő. A tanár tudományos rendszerének minden részletét leginkább itt tudja bemutatni, s itt nyílik legtöbb alkalmá a hallgatóságot tudományos működésre nevelni. A leckepezés visszaállítása által könnyen elérhetnők, hogy egyetemünkön a speciál-

kollégiumok nagyobb szerephez jussanak, s hogy a szemináriumok is mélyebb gyökeret verjenek.

A leckepez-z-rendszer visszaállítása azonban nemcsak a speciálkollégiumok és a szemináriumok, hanem a főkollégiumok minél nagyobb sikerű előadásának biztosítására is szükséges volna. Általában ugyanis, ott, hol igen magas szellemi munkáról van szó, a siker érdekében igen célszerű *külön anyagi előnyöket nyújtani, mert így legigazságosabban lehet kiváló szolgálatokat jutalmazni, s legeredményesebben lehet intenzív szellemi munkára sarkalni*. Németország ennek legvilágosabban szóló példája. Hogy itt az egyetemi tudományos élet igen magas fokra emelkedett, az igen nagy részben a leckepez-z-rendszernek köszönhető.

Annak idején a leckepez-zeket azért törölték el, s a tanároknak tandíjkárpótlást, illetve tandíjjutalékot nyújtottak, mert a leckepez-zek körül bizonyos bajok mutatkoztak. Ez ne szolgáljon okul arra, hogy most a leckepez-zeket vissza ne állítsuk. Lehet erre oly megoldást találni, hogy a régebben tapasztalt bajok most ne jelentkezzenek újból. A kar a visszaállítás módzataira nézve most nem kíván javaslatokat tenni. A fentebb kifejtett okok alapján csupán elvi álláspontját kívánja jelezni, hogy a *leckepez-zek visszaállítását a tanárok kedvezőbb anyagi ellátása céljából és az egyetemi oktatás nagyobb sikere érdekében rendkívül fontosnak tartja*.

A részletekre nézve csak a következő megjegyzésekre szorítkozik.

a) Igen célszerű, mint erre Nagyméltóságod leiratában utal is, a leckepez-zeket a speciálkollegiumokkal és a semináriumi oktatással kapcsolatba hozni, sőt ez lehetne a reform kiindulási alapja is.

b) A visszaállításnál figyelemmel kellene lenni a főkollegiumokra is, úgy hogy a főkollegium óráinak egy része is leckepez-zben részesülne, mert ha a főkollegiumok leckepez-z-rendszerből kimaradnának, könnyen támadna az a baj, hogy a tanárok nagyobb súlyt fektetnének a speciál-, mint a főkollegiumokra, ez pedig nem volna kívánatos. Ennélfogva a szabályozásban kimondandó volna, hogy a főkollegiumnak 3 órát meg-

haladó óraszámra leckeépítésben részesedik. Ez a szabály megfelelően volna alkalmazandó akkor is, ha valaki több főkollegiumot ad elő. Ha pedig a főkollegium csak 3 órából áll, ebből egy a leckeépítés alá esik.

c) Speciálkollegiumok- és semináriumoknál csak bizonyos előre meghatározott óraszám, legfeljebb négy, essék a leckeépítés alá, mert egyáltalában nem kívánatos, hogy a leckeépítés-rendszer tömeges speciálkollegiumok és semináriumok tartására szolgáljon alkalmul; ez az előadások magasabb színvonalát nagy mértékben veszélyeztetné.

A leckeépítéseket a felemelt tandíjakból lehetne igen könnyen előteremteni. Az a többlet ugyanis, amely a tandíjak felemeléséből előáll, igen könnyen, s az állam minden megterhelése nélkül, a leckeépítésekre volna fordítható. Mindazáltal a kar szükségesnek tartja kiemelni, hogy *a kettőt nem kívánja elválaszthatlan kapcsolatba hozni*. A kar a leckeépítés visszaállításának szükségességéről annyira meg van győződve, hogy az intézményt még akkor is visszaállítandónak tartja, ha esetleg a tandíjakat nem sikerülne felemelni; ekkor a leckeépítésekre a jelenlegi tandíjak egy része volna fordítandó.

II.

Ami Nagyméltóságod leiratában foglalt többi kérdéseket illeti, ezekre most az alábbiakban terjeszkedünk ki. E célból mindenekelőtt jogi oktatásunk bajait kívánjuk megvilágítani, mert, hogy véleményt mondassunk a szükségesnek mutatkozó reformokról, előbb az orvoslandó bajokat kell megállapítanunk.

Jogi oktatásunk legnagyobb baja, hogy a *hallgatók az előadásokat nem látogatják kellő szorgalommal*. Különösen is szembeűnő ez azoknál a tárgyaknál, amelyek nem alapvizsga tárgyak. Ha sikerülne oly megoldást találni, amely a látogatást nagyobb mértékben biztosítaná, egyetemi oktatásunk számos más baja is nyerne egy csapásra orvoslást. Elsősorban elérnők a hallgatóság alaposabb kiképzését, ami a magyar közélet szempontjából rendkívül kívánatos és üdvös volna. Alig van téves nézet, amely annyira gyöke-

ret vert volna, mint az, hogy a jogi tárgyaknál a hallgatás mellékes, mert a hallgató a könyvből is elsajátíthatja az anyagot. Hónapokon, sőt éveken át, a személyes érintkezés a tanár és hallgató közt megbecsülhetlen nevelő eszköz; a szóbeli előadás tanító erejét a legjobb könyv sem tudja pótolni. A tantermek szorgalmasabb látogatásával fokozódnék a munkaszeretet és a kötelességérzet is. Újabban általános a panasz, hogy a kötelességérzet megfogyatkozott, s hogy a hallgatóság minél kevesebb szellemi munkával törekszik az előmeneteléhez szükséges alaki képesítést megszerezni. Ez ellen a legjobb orvosló szer, hogy a hallgatóság szokja meg a nagyobb szellemi munkát egyetemi évei alatt, hogy tartsa kötelességének egyetemi tanulmányait a legnagyobb szorgalommal végezni s minél jobban felkészülni jövő hivatására. Ezt pedig csak akkor érhetjük el, ha az ifjúság szorgalmasan eljár az előadásokra. De jogi karunk túlsúfoltságát és a jogászproletáriátust is sikerülne ezáltal nagyrészt megszüntetni, mert bizonyos, hogy jogi karunkon a túlsúfoltság és általában a hallgatóság túl nagy száma a nem hallgatással áll szoros kapcsolatban. Ezzel elérnők azt is, hogy épen azok az elemek maradnának el a jogi pályáról, akik erre semmi hivatottsággal sem bírnak, s akik csak azért iratkoznak be a jogra, mert ott az előadásokat látogatni nem kell.

A tantermek üressége miatt a német és az osztrák egyetemeken is panaszkodnak. Sőt itt a baj a tanulmányi időbe eső vizsgák hiánya, illetve azok kisebb száma miatt még nagyobb, mint nálunk.

Egyetemi oktatásunk nagy baja az is, hogy újabb időben *magánvállalatok* burjánzottak fel, amelyek üzletszerűen foglalkoznak jelöltek előkészítésével vizsgákra. Ezek megbízottai ellesik a tanárok kérdezési módszerét, a leggyakrabban feltett kérdéseket, s azután a vállalat gondoskodik arról, hogy jó pénzért minél nagyobb számban kerítse hatalmába főleg azokat a hallgatókat, akik az előadásokat nem látogatják. A baj, amely ebből származik, kétszeresen nagy. Egyrészt a jelöltek nem bírnak kellő ismeretekkel, mert a tárgyat egyáltalában nem hallgatták,

másrészt pedig egészen káros szellemi befolyások alá kerülnek, s a vizsgaanyagot nem is a tanár könyvéből vagy előadási jegyzeteiből sajátítják el, hanem a vállalat korrepetitorai által készített felületes kivonatokból s az ő még felületesebb szóbeli kioktatásukból. Így történik, hogy a jelöltek nemcsak kellő készütség nélkül jelentkeznek a vizsgákra, hanem csekély ismeretük sokszor egyenesen téves is. Ezek a vállalatok az új egyetemek felállítása folytán bizonyára még szélesebbkörű tevékenységet fognak kifejteni, s így pusztító hatásuk is az eddiginél nagyobb lesz. Különös nyomatékkal hívjuk fel erre a bajra Nagyméltóságod szíves figyelmét, s nagyon is elérkezettnek látjuk már az időt, hogy a bajjal komolyan foglalkozzunk.

A jogi zugiskolák Németországban is erősen elharapódtak, s igen hátrányosak az egyetemi oktatásra. Védekezésül ellenük sokan a *repetitoriumokat* óhajtanák az egyetemi oktatással szerves kapcsolatba hozni. Úgy érvelnek, hogy a hallgatóságnak nemcsak tudományos előadásokra, hanem a vizsgákra való előkészítésre is van szüksége, sőt a hallgatóság nagy része erre még nagyobb súlyt fektet, mint az előadásokra. Az egyetemnek erre is kell berendezkednie, s így az előkészítéssel foglalkozó zugiskolák fölöslegessé válnak s maguktól megszűnnek. Nem hihető, hogy ez a terv Németországban nagyobb visszhangra találna, de ha így is volna, mi a tanító jogi zugvállalatok elnyomására a repetitoriumokat még akkor sem tartanók az egyetemi oktatás keretébe beilleszthetőkné. Egészen bizonyos, hogy a repetitorium leszállítaná az egyetem színvonalát, ezt pedig semmi szín alatt sem szabad felidézni. De ezenfelül a tanár előadásának nemcsak tudományosnak, de könnyen tájékoztatónak is kell lennie. Ha a hallgató az előadást szorgalmasan látogatja, nagyon könnyen elkészül a vizsgára. Tehát nem repetitoriumokra, hanem arra van szükség, hogy a hallgatóság szorgalmasan járjon el az előadásokra. Ez volna a legjobb orvosság a zugiskolák ellen. És ha ez sem használna, ellenük közvetlen intézkedésekkel is kellene fellépni.

Jogi oktatásunknak — de ez az egyetemi oktatásra általában is áll — az is igen nagy

baja, hogy az egyetemről kikerülő hallgatóság túlnyomó részének képzettsége nem kielégítő. A fogyatékoság azonban nemcsak a tételes tárgyaknál észlelhető, amelyekre Nagyméltóságod leiratában különösen utal, hanem mutatkozik az a többieknél is. Ennek oka igen nagy részben a fentebb vázolt bajokban rejlik. Intenzivebb egyetemi tanulmányok meghoznák az alaposabb szak tudást is. A baj azonban nemcsak itt rejlik. Hogy az egyetemeken szerzett átlagos képzettség nem kielégítő, ennek oka nagy részben az is, hogy az általános műveltség, amelyet az ifjúság a középiskolákból magával hoz az egyetemre, egészbenvéve alacsony. És mint-hogy ezt az egyetemi oktatás keretében igen bajos pótolni, az alap, amelyre az egyetemi oktatásnak támaszkodnia kell, rendszerint igen gyöngye. Így az egyetemet végzetteknel rendszerint két nagy bajt kell tapasztalunk: először azt, hogy szakképzettségük hiányos, másodsor pedig, hogy általános műveltségük is igen fogyatékos. Hogy ez közéletünkre és kulturánkra mennyire káros, azt eléggé ki sem tudnók fejezni. A bajok orvoslása céljából tehát mélyebben kell nyúlni, s az egyetemre kerülő ifjúság általános műveltségének mélyebb megalapozásáról is kell gondoskodni.

A sok árnyoldal mellett vannak azonban igen kedvező jelenségek is, amelyek a legszebb reményekre jogosítanak fel. A hallgatóság körében akadnak elég nagy számban, akik nemcsak a legnagyobb szorgalommal, hanem igen nagy eredménnyel is fejezik be tanulmányaikat. Ezek igen nagy, sokszor egészen meglepő készütséggel lépnek át az egyetemről az életbe. Különösen a semináriumokban tapasztalunk igen jelentékeny, komoly tudományos munkát. A semináriumokból gyakran egészen kész s magasabb tudományos munkára is teljesen felkészült szakemberek kerülnek ki az életbe. A hallgatóság nagy tömegéből tehát, amelynek képzettsége kétségkívül igen gyakran nem kielégítő, van figyelemreméltó és igen szerencsés kiválasztás is, amely kulturánknak jelentős erőgyarapodást fog nyújtani. De éppen ez indítson arra, hogy a nagy többség szakképzettségének fejlesztésére is minden alkalmas eszközt felhasználjunk. A hall-

gatóság egy részénél tapasztalt kitünő eredmények mutatják legjobban, hogy a magyar ifjúság kiváló kulturanyag, amelynek csak megfelelő intézményekre és viszonyokra van szüksége, hogy szép tehetségeit, a melyekkel őt oly bőségesen megáldotta a természet, kifejtthesse.

Vamnak ezeken felül bajok a vizsgarendszerben is. Alább bővebben kifejtjük, most épen csak érintjük, hogy a jog- és államtudományok szétválasztása a vizsgarendszerben károsnak bizonyult. A jogtudományi államvizsga a legújabb törvények folytán gyakorlati jelentőségét majdnem egészen elvesztette; ez ugyan nem hátrány, viszont azonban kétségtelen, hogy ez a vizsga épen e miatt többé nem tartható fenn. De igen károsnak mutatkozott bizonyos versengés is az egyetemek közt a szigorlatok körül. Itt sürgős orvoslásra van szükség, mert az új egyetemek felállítása folytán a baj hihetőleg még fokozódni fog. Az orvoslást egyébiránt karunk már kérte is Nagyméltóságodtól.

Nagy akadálya jogi oktatásunk egyöntetű és teljes sikerű kiképzésének, hogy a jogi oktatás különbözőképen szervezett intézetek: egyetemek és jogakadémiák kezébe van letéve. A két új egyetem a bajt ugyan enyhíti, de nem szünteti meg. Egyik-másik reformeszme megvalósításának, mint alább kifejtjük, az a legfőbb akadálya, hogy jogi oktatásunk intézeteinek nincs egységes szervezete és hogy nagyobb számban is vamnak, mint amennyire szükség volna.

Ezeket könnyebb állásfoglalás céljából általában kívántuk előrebocsátani. Nagyméltóságod leirata is, igen helyesen, a hozzánk intézett kérdések előtt szintén teszi a jogi oktatás eredményeit általános bírálat tárgyává.

Most pedig egyenként van szerencsénk előterjeszteni véleményünket a hozzánk intézett kérdésekre.

III.

1. „Fenntartandó-e a jövőben a jog- és államtudományok eddigi különválasztása a vizsgarendszerben?”

A jog- és államtudományi kar erre a kérdésre határozottan *nem*-mel válaszol. A szét-

választás eddig is károsnak bizonyult, a jövőben mindenesetre mellőzendő volna.

A szétválasztást az 1874. évi reform honosította meg, amely az eddigi jogtörténelmi államvizsga helyett behozta a két alap- továbbá a még ma is fennálló két államvizsgát. A szétválasztás folytatást nyert az 1875. évi szigorlati rendtartásban, amely a most is fennálló jogtudományi és államtudományi tudorságot szabályozta. A szétválasztás azonban akkor a tudorságnál még nem volt oly éles, mint ma, mert a most idézett szigorlati rendtartás kimondotta, hogy azok, akik a jogtudorságot kívánják elnyerni, kötelesek előbb az államtudományi államvizsgát letenni, azok pedig, akik az államtudorságot akarják megszerezni, tegyék le előbb a jogtudományi államvizsgát. Ebben elegendő gondoskodás volt arról, hogy azok, akik a jogtudori oklevelet megszerzik, megfelelő államtudományi, azok pedig, akik az államtudományi tudorságot szerzik meg, a szükséges jogi ismeretekkel birjanak. A teljes szétválasztást az 1883. évi és még ma is érvényben levő szigorlati rendtartás honosította meg, amely eltörölte azt, hogy a jogtudorság megszerzésének előfeltételül az államtudományi, az államtudorság előfeltétele gyanánt a jogtudományi államvizsgát kelljen letenni. A szétválasztás nem bizonyult annyira károsnak azoknál, akik a jogtudorságot szerzik meg, mint azoknál, akik csak az államtudományi szigorlatokat teszik le. A jogtudományi szigorlatoknál ugyanis van több igen fontos államtudományi tárgy is, úgy, hogy a jelöltnek a szükséges köz- és közigazgatásjogi ismereteket el kell sajátítania, ellenben az államtudományi szigorlatok köréből a jogi tárgyak nagy részben ki vannak rekesztve, úgy, hogy az államtudorság a szükséges jogi ismeretek megszerzését semmiképen sem biztosítja. Ez a gyakorlatban, mint ezt a mögöttünk álló harmincz évi tapasztalat bizonyítja, igen károsnak bizonyult. Az államtudori oklevél ugyanis valamennyi közigazgatási hivatalra képesít, köztük sok olyanra is, amelyek nagyobb jogi ismereteket kívánnak meg, ezek pedig csupán államtudományi tudori oklevéllel bírónál, a közszolgálat nem csekély kárára, gyakran majd-

nem egészen hiányoznak. Ugyanezek a hátrányok azoknál a jelölteknel is mutatkoznak, akik csak az államtudományi államvizsgát teszik le.

Kiegészítésül most még csak néhány statisztikai adatot hozunk fel. Egyetemünkön az 1913/14. tanévben 449 jogtudori, 232 államtudori oklevél adatott ki; jog- és államtudományi tudori oklevél pedig 40. Államtudományi államvizsga bizonyítvány kiadott ugyanebben a tanévben 53. Mint tehát látható, már csak a mi egyetemünkön is elég tekintélyes azok száma, akik csak államtudományi képesítést nyertek, s így nagyon megokolt foglalkoznunk azzal a kérdéssel, hogy a képesítés kettéválasztását fenntartsuk-e vagy sem, s hogy törekedjünk-e azon hátrányok orvoslására, amelyek a szétválasztásból származnak.

A jog- és államtudományok kettéválasztása az egyetemi oktatásban német eredetű. A szétválasztás azonban nem egyforma. Sok egyetemen némely államtudományi tárgy nemesak a vizsgáknál, hanem már az oktatásnál is el vannak különítve a jogi tárgytól. Így pl. Berlinben és Lipcsében a közgazdaságtant és pénzügytant nem a jogi, hanem a bölcsészeti karon adják elő, s ezek egyuttal a bölcsészeti tudorság tárgyai. Előfordul az is, hogy van külön jog- és külön államtudományi kar. Így van ez nevezetesen Münchenben és Tübingában, ahol ennél fogva a szétválasztás is teljes, az úgy a tudorságban, mint pedig az oktatásban is megnyilatkozik. De arra is van példa, nevezetesen Freiburgban, Münsterben és Strassburgban, hogy a jog- és államtudományi tárgyakat, épúgy mint nálunk, egy és ugyanazon a karon — a jog- és államtudományi karon — adják elő, de szintén mint nálunk, van külön tudorság a jog- és külön az államtudományok számára.

Az osztrák egyetemeken, kivétel nélkül, a jog- és államtudományok egy és ugyanazon karon — a jog- és államtudományi karon — adatnak elő. Az 1893. évi április 20-iki törvény értelmében van három államvizsga, az u. n. elméleti államvizsgák: a jogtörténeti, a bírói és az államtudományi. Az első előfeltétele a két utóbbinak, ezeket a jelölt belátása szerinti sorrendben

teszi le, de mind a kettőt le kell tennie, ha közszolgálatra képesítést akar nyerni. Végeredményben tehát az idézett törvény értelmében a közszolgálatra való képesítés a három elméleti államvizsga letételétől függ. A jog- és államtudományi karokon csak egyféle tudorság van: a jogtudorság, amelyet az 1872. ápril 15-én kibocsátott miniszteri rendelet szabályoz. Ennek azonban az 1893. évi ápril 20-iki törvény óta közszolgálatra nincs minősítő ereje. Az ügyvédi gyakorlat tekintetében azonban még ma is változatlanul fenáll az 1868. július 6. törvény, amely egyéb kellékek mellett a jogtudorságot is megkívánja az ügyvédi gyakorlathoz. E rövid vázlat mutatja, hogy az osztrák egyetemeken a jog- és államtudományok sem a tanulmányi, sem a vizsgarendszerben nincsenek szétválasztva.

Nálunk a vizsgarendszerben a jog- és államtudományi tárgyakat bizonyára azért választották szét, mert azt hitték, hogy azoknak, akik közigazgatási szolgálatba lépnek, a jogi tárgyak ismeretére szükségük nincs. E felfogásra a tapasztalat már régen ráérfolt. A mindennapi élet lépten-nyomon mutatja, hogy a közigazgatási szolgálat a jogi tárgyak ismeretét is megkívánja. Ezt már régebben felismerték, s épen ez volt egyik oka annak, hogy 1911-ben behozták a harmadik alapvizsgát, amely részben arra szolgálna, hogy a közigazgatási szolgálatra lépőknek jogi képzettségét fokozza. A közigazgatás a magán- és büntetőjoggal oly szorosan összefonódik, hogy azok kölcsönhatása minden közigazgatási ágban megvan. De különösen is szembeűnő ez azóta, hogy újabb jogunkban közigazgatási közegek szélesebb körben gyakorolnak polgári és büntető bíraskodást és hogy a közigazgatási bíraskodást is szervezték. De a szétválasztás tisztán tudományos szempontból is egészen helytelen. Ma már ismeretes, hogy a legfontosabb államtudományi tárgyak: a jogbölcsélet, politika, közjog és közigazgatási jog szintén jogi tárgyak. Azok a fogalmi elemek, amelyeket a szorosan vett jogi tárgyak ismeretéhez szükségeseknek tartanak, elkerülhetlenül megkívánatnak az államtudományi tárgyak ismeretéhez is. Hogy csak egy példát hozunk fel, itt van a szerződési tan, ame-

lyet ma általában a magánjog körébe utalunk, erősen áthatja az államtudományi tárgyakat és a nemzetközi közjogot is, amely utóbbit szintén ezek körébe szokás utalni. A közjog és közigazgatási jog művelése csak azóta nyert mélyebb tudományos jelleget, hogy azt jogászias szempontból fogják fel. Mindezek folytán a kar teljes meggyőződéssel vallja, hogy a jog- és államtudományi tárgyak szétválasztása a vizsgarendszerben egészen helytelen, az tehát a jövőben eljuttató.

De a szétválasztás a jogi műveltségre is rendkívül hátrányos. Fentebb ugyan kiemeltük, hogy a szétválasztás károsabb azoknál, akik csak államtudományi képesítést nyernek, mint azoknál, akiknek jogi képesítésük van, mindazáltal ezeknél is igen jelentékeny. Az egyik legfontosabb államtudományi tárgy, amely azonban nálunk csak a második alapvizsgánál és az államtudorságnál szerepel — a közgazdaságtan — a jogi vizsgákból teljesen ki van hagyva. Hogy a jogi pályákon működőknek mily nagy szüksége van közgazdasági ismeretekre, ezt nap, nap után tapasztaljuk, s látjuk, hogy a szükséges közgazdasági ismeretek hiánya mennyire megbénítja működésüket. A bírák gyakorlati képzésénél a hiányt már törekesznek pótolni, nálunk is történtek e részben lépések. Ez azonban nem elegendő, az egyetemi vizsgarendszerben kell több biztosítékról gondoskodni, hogy a jogi pályákra lépőknek megfelelő közgazdasági ismereteik legyenek.

Ez az eredmény a kart még egy további észrevételre is indítja. Ha helytelen a jog- és államtudományi tárgyakat egy- és ugyanazon kar vizsgarendszerében szétválasztani, még helytelenebb az államtudományi tárgyak egy részét a jog- és államtudományi karoktól elválasztani s azok tanítását a jog- és államtudományi karok mellett más intézetekkel hozni kapcsolatba, mint erre épen újabban történtek kísérletek. Ez által az államtudományi tárgyak szakszerű előadását még nagyobb mértékben kockáztatjuk, s még kevésbé érnők el azt, hogy a hallgatók a közszolgálat számára megfelelő közigazgatási képzettséget nyerjenek.

A szétválasztás elejtése a jog- és állam-

tudományi vizsgarendszer nagyobb megváltoztatását tenné szükségessé, miről most lesz szerencsénk szólni. Szükséges lesz ugyanis a szétválasztás elejtése folytán átalakítani a két doktorátust, nemkülönben a két államvizsgát, s helyettük egységes jogi doktorátust és egységes államvizsgát kell szervezni. Nagyméltóságod által felvetett reformkérdések közül, ez egyike a legfontosabbaknak, mert valamennyi oktatási intézmény közt a vizsgarendszernek van az életre legközvetlenebb és legmélyebbre nyúló hatása.

Az egységes doktorátus tárgyait a mostani két doktorátus tárgyaiból kell összeállítani, mert a reformnak az a vezérlő eszméje, hogy a jelölt úgy a jog-, mint pedig az államtudományokban szerezzon kellő jártasságot. Minthogy pedig a mostani jogtudorságban máris van több igen fontos államtudományi tárgy, nevezetesen: politika, közjog, közgazgatási és pénzügyi, nemkülönben nemzetközi jog, az egyesítés folytán csak arra lesz szükség, hogy az államtudományi doktorátus tárgyai közül hármat illesszünk be az új doktorátusba. Ezek a tárgyak: a közgazdaságtan, pénzügytan és statisztika. Itt azonban még azt kell fontolóra venni, vajjon más oldalról, hogy a jelöltek munkatérhén könnyítsünk, nem volna-e célszerű, egyet-mást a szigorlati tárgyakból elhagyni? A kar egyedül a jogbölcseletet tartja elhagyhatónak az egységes doktorátus tárgyai közül. Alább kifejtjük, hogy jövőre a jogbölcseletet más irányban és kevesebb óraszámban kellene előadatni, mint most, ez teljesen megokolja, hogy a jogbölcseletet az egységes doktorátus tárgyaiból elhagyjuk.

Végeredményben tehát a többlet, amelyet az egységes doktorátus, viszonyítva azt a mostani jogtudorsághoz, a vizsgaanyagban előidézne, ha a közgazdaságtant és pénzügytant szoros összefüggésüknél fogva, egy tárgynak vesszük, csupán egy tárgyra szorítkozik. Ennek fejében az egységes doktorátusból az élet számára igen számottevő előnyök kínálkoznak, s ez talán mindennél erősebb érv az egységesítés mellett.

Ezek után még azt kell megoldanunk, hogy az egységes doktorátus hány szigorlatból álljon. Minthogy a mostani jogtudományi

doktorátus is három szigorlatból áll, mint-hogy továbbá az egységes doktorátus valamivel több anyagot ölelne fel, mint az előbb említett, ennél fogva a jog- és államtudományi kar szükségesnek tartja, hogy az új doktorátus is legalább *három* szigorlatból álljon. A jelöltnek csak úgy sikerül a nagy anyagot alaposan és nagyobb szellemi megterhelés nélkül elsajátítani, ha az továbbra is legalább három szigorlat közt osztatik fel.

Ezek alapján a jog- és államtudományi kar az egységes jogi doktorátus három szigorlatának anyagát a következőképen állította össze.

Első szigorlat. Római jog, egyházjog, magyar közjog, nemzetközi jog.

Második szigorlat. Politika; magyar közigazgatási jog, a pénzügyi igazgatási joggal együtt; közgazdaságtan a pénzügytannal és statisztika.

Harmadik szigorlat. Magyar magánjog, tekintettel az osztrák polgári törvénykönyvnek az országban még érvényben levő részeire; magyar kereskedelmi és váltójog; magyar polgári törvénykezési jog; magyar büntetőjog és bűnvádi eljárás.

Minthogy az egységes jogi doktorátus nem lehet az egyedüli képesítő fok valamennyi közszolgálati ágra, okvetlenül szükséges, még egy *államvizsgát* is szervezni, amely mindazokra a közhivatalokra képesítene, amelyekre a doktorátus nem kötelező. Ezen szempont alá az 1912: VII. t.-c. folytán most csak a *közigazgatási szolgálati ágak* esnek. És épen ebből kell kiindulnunk annak meghatározásánál, hogy az új államvizsga mely tárgyakból álljon. Minthogy pedig ma, doktorátus hiányában, a közigazgatási szolgálatra az államtudományi államvizsga képesít és minthogy a közigazgatási szolgálatra lépőknél, arról, hogy a magán- és büntetőjogból megfelelő képzettségük legyen, a harmadik alapvizsga útján a szükséges gondoskodás már megtörtént, sőt, ha a polgári törvénykönyv megalkotása után a magánjogot a második és harmadik alapvizsga közt megosztjuk, még teljesebben fog történni: *a mostani államtudományi államvizsga, legcélszerűbben közigazgatási államvizsga neve alatt, változatlanúl maradna meg képesítő vizsgának a közigazgatási szolgálatra.*

Több anyagot, nevezetesen az alapvető jogi tárgyakat, ebbe a vizsgába felvenni, már nem volna célszerű, mert ezáltal a jelöltet túlterhelnék, s az egész vizsga eredményességét is kockáztatnák. Képesítő ereje is ugyanaz volna, sőt azt még a törvényhatósági árvaszéki elnöki és ülnöki állásra is ki kellene terjeszteni. Ez annak következtében volna megokolt, hogy a harmadik alapvizsga az ezen állásoknál megkívántató magánjogi ismereteket eléggé biztosítja. A jogtudományi államvizsga pedig, amely mint már érintettük, az 1912 : VII. t.-c. következtében gyakorlati jelentőségét majdnem egészen elvesztette, megszűnnék. Minden egyébtől eltekintve, ez is szükségessé teszi a reformot az államvizsgák terén. Alig volna értelme a vizsgarendszerben egy államvizsgát fenntartani, amelynek minősítő ereje újabban majdnem egészen megszűnt.

Ami végül az új vizsgarendszernek viszonyát illeti az 1883 : I. t.-c.-hez, a köztisztviselők minősítéséről, e részben törvényhozási intézkedésekre csak igen csekély mértékben lenne szükség. Minthogy ugyanis az egységes doktorátus valamivel több tárgyból állana, mint a mostani jog- és államtudományi tudorság külön-külön, az, önként értetődően, mindazokra a közszolgálati ágakra minősítene, amelyekre ma a jog-, illetve államtudományi tudorság minősít. Mindenütt tehát, a hol törvényeink a jog-, illetve államtudományi oklevélről, mint minősítő kellevélről beszélnek, az egységes jogi doktorátus volna értendő. Hasonlóképen, mindenütt, ahol törvényeink az államtudományi államvizsgát mint minősítő kelléket említik, a közigazgatási államvizsga volna értendő, mint hogy ez ugyanazon tárgyakból állana, mint a mostani államtudományi államvizsga. Mind a két irányban a változás önmagától állana be, külön törvényhozási intézkedés nélkül is. Mindazáltal kételyek és aggodalmak elhárítása végett ajánlatos volna, ezt törvényben is kimondani. És ezt annál inkább meg lehetne tenni, mert egy irányban törvényhozási intézkedésre valósággal volna szükség. Az 1883 : I. t.-c. 5. §. VIII. pontja értelmében, mint erre már utaltunk, törvényhatósági árvaszéki elnöki és ülnöki álláshoz

államtudományi államvizsga helyett jogtudományi államvizsga szükséges. Minthogy azonban ezekre az állásokra is a közigazgatási államvizsga minősítene, e célból okvetlenül szükséges volna, a törvényt megfelelően megváltoztatni, s ezzel a jogtudományi államvizsga teljesen megszűnnek.

2. „Mennyiben látszik szükségesnek egyes tantárgyaknak elhagyása vagy korlátozása, másoknak bővítése vagy újabbnak felvétele?”

Mielőtt e kérdésre válaszolnánk, azt kell kiemelnünk, hogy jogi oktatásunk tanulmányi és vizsgaanyaga bővebb, mint a legtöbb külföldi egyetemé. Nálunk a jogbölcsélet, politika, pénzügytan, pénzügyi igazgatási jog, statisztika és nemzetközi jog mint főkollegiumok szerepelnek, s legtöbbjük önálló vizsgatárgy is, ami a legtöbb külföldi egyetemen nem fordul elő. Sőt ez az anyag eredetileg bővebb is volt, míg az egyetemes európai jogtörténet is mint főkollegium adatott elő, s tárgya volt az első alapvizsgának, s a jogbölcsélet is a második alapvizsga tárgyai közt szerepelt.

Ez azonban egyáltalában nem szolgálhat okul arra, hogy a felvetett kérdést beható megfontolás tárgyává ne tegyük. Tényleg a jog- és államtudományi karok tanulmányi anyaga több irányban volna módosítandó. Azt az anyagot, amelyet a jog- és államtudományi karok most adnak elő, negyven évvel ezelőtt állapították meg, hozzá tehetjük, nagy belátással. Hosszú ideig ez az anyag teljesen megfelelő is volt; *nagyobb, a lényegbe vágó kifogásokat ma sem lehet ellene felhozni.* Mindazáltal az idők azóta változtak, új eszmék és új szükségletek támadtak, a tanulmányi anyagnak is ezekhez kell símulnia, velük lépést kell tartania, ha a jog- és államtudományi karokat nem akarjuk kitenni annak a veszélynek, hogy az élettől elmaradjanak.

A módosítások azonban, amelyek szóba jöhetnek, *csak a részletekre vonatkozhatnak, a lényegét egyáltalában nem érinthetik.*

Nagyméltóságod voltaképen négy kérdést intézett hozzánk: mit lehet a tanulmányi anyagból elhagyni, mennyiben lehet azt korlátozni, mennyiben bővíteni és mit

lehet új tárgyként felvenni? Véleményünket ebben a sorrendben fogjuk előterjeszteni.

Ami a legelsőt illeti, *a jog- és államtudományi kar nem lát okot arra, hogy a jelenlegi anyagból valami elhagyassék.* Mindaz, amit ma tanítunk, a jogi műveltség szempontjából ezentúl is okvetlenül szükséges lesz, ebből tehát elhagyni való alig van. Itt legfeljebb csak az *osztrák jog*, helyesebben, az osztrák polgári törvénykönyv tanítása jöhetne szóba, de a döntést e részben legcélszerűbb lesz arra az időre halasztani, mikor a magyar polgári törvénykönyvet is megalkotják. Most leginkább arra lehetne szorítkozni, hogy az osztrák polgári törvénykönyvet abban az alakban adják elő, melyben az országban érvényben van.

Ha már most a második kérdést, a tanulmányi anyag korlátozását vizsgáljuk, e részben csak a *jogbölcselet* jöhet szóba, s itt bizonyos korlátozás célszerű, sőt szükséges is.

A jogbölcselet előadásánál két egészen ellentétes irányzatot tapasztalunk. Sokan jogbölcselet, vagy épen észjog elnevezése alatt a mai állam- és jogéletnek bizonyos általánosított tételeit adják elő. Ez nem kívánatos, mert az ilyen összefoglaló előadás a jogi enciklopédia feladata, amely amúgy is szerepel az előadandó tárgyak közt, s amelyet jövőben sem lehet nélkülözni. Mások a jogbölcselet címe alatt a jog körétől teljesen távol álló bölcseleti, lélektani, sőt még élettani kérdésekkel foglalkoznak. Az ilyen tanulmányok bizonyára nagyon értékesek, s a jog művelése szempontjából is hasznosíthatók, de a jog- és államélet jelenségeitől mégis sokkal távolabb állanak, semhogy jogbölcselet címe alatt előadhatók volnának. Sikerebben lehet azokat beilleszteni a bölcsészet- vagy orvoskari tanulmányi rendbe, s a hallgatóság igen helyesen fogja tenni, ha az illető karokon foglalkozik tanulmányozásukkal. Ezen irányok helyett sokkal helyesebb és eredményesebb volna, *a jog fogalmának kifejtése mellett, a különféle jogbölcseleti irányok történetét* előadni, s itt az előadónak bő alkalma nyílnék saját egyéni álláspontját is érvényre juttatni. A különféle jogbölcseleti irányok s összefüggésük bemutatása rendkívül sok haszonnal jár a hallgatóságra, ismeretkörének mélyít-

tésére és látókörének kiszélesítésére különösen alkalmas. Nem volna okvetlenül szükséges, hogy a jogbölcselet ezzel a tartalommal 5 órás főkéllégiumban adassék elő, elegendő volna erre a célra 3 órás főkéllégium is.

Áttérve a harmadik kérdésre, a jog- és államtudományi kar szükségesnek tartja a mostani anyag bővítését is. Ennek határait és minden részletét azonban pontosan alig lehet meghatározni, azt leginkább *a tanár egyéni belátására kell bízni*. Az előadó tanár legjobban ismeri tárgyának fejlődését, azokat az újabb szempontokat, amelyek annak megítélésénél előtérbe lépnek, s így legbiztosabban csak ő állapíthatja meg, mely oldalon kell tárgyának kereteit kiszélesíteni. Ezen elvet szem előtt tartva, néhány pontra mégis ráutalhatunk, amelyeken a kibővítés az eddigi tapasztalatok szerint kétségtelenül szükséges.

Mindenekelőtt szükséges volna *a római jog* tanítási rendszerén változtatni. Újabban, úgy Németországban, mint Ausztriában, s némileg nálunk is, bizonyos mértékben római jog ellenes irányzat mutatkozik. Az áramlat Németországból indult ki és a német polgári törvénykönyv megalkotásával kezdődött. Kétségtelen, hogy a polgári törvénykönyv megalkotása után a római jog helyzete Németországban megváltozott, mert megszűnt élő jog lenni, s ennek megfelelően az egyetemek tanulmányi rendjének is módosulnia kellett. Arról azonban szó sincs, hogy a római jogot a tanulmányi rendből kiküszöböljék, vagy akárcsak előadására kisebb gondot fordítsanak, mint előbb. Minden német egyetemen a római jog igen magas óraszámban adatik elő. Így pl. Berlinben most is heti 8, Münchenben pedig éppen heti 10 órás kollégiumokat tartanak belőle. Nálunk a római jog helyzetét a tanulmányi rendben a polgári törvénykönyv egyáltalában nem fogja érinteni. Magyarországon a római jog ma sem élő jog, ma is csak mint az általános jogi műveltségnek alapja, a jogászi gondolkodás fejlesztésének egyik leghatalmasabb eszköze szerepel tanulmányi rendünkben, s ezen a polgári törvénykönyv sem változtathat. Mi tehát nagyon helytelenül járnánk el, ha azon szempontok szerint igazodnánk, amelyek legújabbán Németországban a római jog

szerepét a tanulmányi rendben megváltoztatták. Németországban ma a római jog szerepe a tanulmányi rendben ugyanaz, mint nálunk ezidőszerint, s mint lesz a polgári törvénykönyv megalkotása után. A római jog minden modern jog alapja. Majdnem kétezer esztendő választ el minket attól az időtől, mikor a római jogfejlődés lezáródott, de jogi életünk alapberendezése, jogi alapfogalmaink, jogi műneveink, jogi intézményeink rendszere mégis a római jogból valók. Lehetetlen a mai jogintézményeket mélyebben átértenünk a római jog ismerete nélkül. Okvetlenül szükséges ismerünk a római jog fejlődését és annak rendszerét, ha a mai jogban alaposabb tudást akarunk szerezni.

Ennek alapján karunk a római jog tanítására a jövőben is nagy súlyt kíván fektetni. Ami változtatást a tanulmányi rendszerben kíván, ez arra vonatkozik, hogy a római jog tanítása jövőben *közvetlenebb* legyen, hogy közelebb álljon a római joghoz. Ma a hallgató a római jog örökbecsű termékeibe alig nyer bepillantást. Hallgatóink általában kézi könyvekből, tehát csak másodkézből, ismerik meg a római jogot, de a forrásokhoz alig férnek. Legyenek a kézi könyvek bármily értékesek, s nekünk tényleg vannak igen jó tankönyveink a római jogból, ezek soha sem adhatnak oly alapos ismeretet, mint a forrástanulmány. A hallgató tulajdonképen csak forrástanulmány útján tanulja meg értékesíteni a római jogot a modern jogok számára. Hogy ezt a célt elérhessük, a jog- és államtudományi kar *intézményesen kívánja biztosítani a forrástanulmányt a római jogban*. A változtatás tehát, amelyet a római jog tanításában elérni kíván, abból áll, hogy a forrástanulmány intézményesen biztosított helyet nyerjen a tanulmányi rendben. E célból nem kívánja a római jog tanárait nagyszámú előadási órával megterhelni, ez már most is elég magas, hanem inkább azt kívánná, hogy a mostani heti 8 órából 2 óra forrástanulmányra fordíttassék. Gaius vagy Justinianus institúcióinak vagy a Digesták valamely, a tanár belátása szerint megfelelő részének olvasása bizonyosan sokat hozzájárulna jogászságunk jogi tudásának kimélyítéséhez.

A magyar alkotmány- és jogtörténet előadásánál is kívánatos volna a legújabbkori fejlemények előadására is kiterjeszkedni. Különösen is kívánatos volna, hogy a magyar alkotmányjog fejlődése 1848-ig adassék elő. A mai jogállapot megértésére épen a legújabbkori alkotmányjogi fejlemények bírnak jelentőséggel, s az előadásokban ezek előadására ma alig jut idő.

Különösen fontosnak tartja a kar, hogy a jövőben nagyobb súlyt fektessenek a nemzetközi jog előadására.

A kar itt elsősorban a nemzetközi jogot tartja szem előtt. Ez jövőre mint 5 órás főkéllégium volna a tanulmányi rendszerébe beillesztendő. Szükséges ez mindenekelőtt azért, mert a nemzetközi közjog az utóbbi időkben rendkívül nagyot fejlődött. Az államok érintkezésében a nemzetközi jognak ma sokkal nagyobb a jelentősége, mint régebben. De szükséges ez saját szerű hazai viszonyaink szempontjából is. A nemzetközi jog behatóbb művelése folytán államiságunk könnyebben juthat teljesebb kifejezésre a nemzetközi forgalomban. Ha a nemzetnek több érzéke lesz a nemzetközi jog iránt, a magyar állameszmét is erőteljesebben fogja kifejezésre hozni a külfölddel szemben.

Ami a nemzetközi magán, per- és büntetőjogot illeti, ezeket önálló tárgyként nem szükséges előadatni, sőt még csak nem is célszerű. Ezek leghelyesebben az illető tárgy körében annak egyik része gyanánt adandók elő. Itt azonban gondot kellene fordítani arra, hogy az illető tárgy körén belül valósággal elő is adassanak, mert nemzetközi vonatkozásainak ismerete a tárgy mélyebb átértését is előmozdítja.

A kar végül kívánatosnak tartja, hogy a tanulmányi rendszerben Horvát-Szlavon-Dalmát országok, nemkülönben Bosznia és Herzegovina joga is megfelelő helyet találjon. Nem szükséges bővebben fejtegetni, hogy ezen országrészek jogának alapos ismerete reánk nézve mennyire fontos. Ecélből a mi karunkon, igen szerény keretek között ugyan, már megtörtént a kezdeményezés.

Ami végül az utolsó kérdést, az új tárgyak felvételét illeti, erre nézve a karnak az az álláspontja, hogy, legalább ezidőszert, újabb

tantárgyakat a tanrendbe felvenni, illetve azokról újabb tanszékek szervezése által gondoskodni, nem szükséges. Már e pont elején kiemeltük, hogy a mi tanulmányi anyagunk rendkívül gazdag, annyira, hogy annak keretén belül minden újabb irányzattal lehet számolni, úgy, hogy annak további kibővítéséről gondoskodni, alig mutatkozik szükségesnek.

Felfogásunk ellen csak egy oldalról, az ú. n. *társadalomtan* (sociologia) szempontjából lehetne kifogást emelni. Ma, korunk erős szociális irányánál fogva, a társadalmi jelenségek vizsgálata a legelterjedtebb tanulmányok közé tartozik, s már hatalmas irodalma is van. Ez indította többi között a porosz kormányt arra, hogy a folyó tanév elején Majna melletti Frankfurtban megnyílt új egyetemen egy külön közgazdasági és társadalomtudományi kart szervezzen és ez szolgált okul arra is, hogy az a bizottság, amelyet 1913-ban az osztrák kormány küldött ki, hogy a közigazgatási szolgálatra való képesítés javítása céljából javaslatokat terjesszen elő, az első tanulmányi év tárgyai közé, társadalomtan címe alatt, egy egészen új kollégium felvételét hozza javaslatba. A jog és államtudományi kar nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy a társadalmi jelenségek sokoldalú és minél alaposabb tanulmányozását mennyire fontosnak tartja. A jogi tanulmányoknál ma a szociális szempontok sokkal nagyobb mértékben állanak előtérben, mint régebben. A mai jogintézményeket csak a társadalmi mozgalmak alapos ismerete mellett sikerül teljesen megértenünk, s korunk törvényhozási feladatait is csak azok ismerete alapján tudjuk eléggé megérteni. Mindazáltal a jog- és államtudományi kar még sem tartja kívánatosnak, hogy a társadalomtan mint önálló főkollégium illesztessék be a tanrendbe. Főkollégiumok szervezésénél döntő szempont gyanánt kell irányadónak lennie, hogy azok határait pontosan meg tudjuk állapítani. Ha főkollégiumok gyanánt oly anyagot veszünk fel a tanrendbe, amelynek határvonalai bizonytalanok, más anyag területével minduntalan összefolynak, csak határozatlanságot, ingadozást, fogalomzavart idézünk elő a tanulmányi rendben, ezt pedig minden körülmények közt kerül-

nünk kell, mert a tanítás legfőbb célját kockáztatjuk. Ezt kell irányadónak elfogadnunk, mikor arról van szó, hogy a társadalomtant mint főkéllégiumot illesszük be a jogi oktatás körébe. A társadalomtan köre ma még nagyon bizonytalan, s így a jog- és államtudományi kar, kizárólag ennél az oknál fogva, nem tartja önálló főkéllégium gyanánt szervezhetőnek. Intő például szolgáljon az osztrák bizottság javaslata is. Ez a bizottság számolván azzal a nehézséggel, hogy a társadalomtan köre bizonytalan, a tárgyat körülírással törekedett pontosabban meghatározni, de ez sem sikerült.

Ma a társadalmi jelenségek tanulmányozására két út mutatkozik legcélszerűbbnek. Először, minden tárgy körén belül ki kell terjeszteni a figyelmet azokra a szociális jelenségekre, amelyek vele kapcsolatosak; itt elsősorban a politikára, statisztikára és közgazdaságtanra hárulnak nagy feladatok, melyek elől e tanszakok nem is zárkoznak el. Különösen a politika az, mely a társadalmat a maga egészében körébe vonja s viszonyát az államhoz vizsgálja. Másodszor pedig gondoskodni kell speciálkéllégiumokról, amelyekben a fontosabb szociális kérdések külön is előadatnak. Jogi karunkon ilyen kéllégiumokat most is tartanak.

3. «Mennyiben látszik szükségesnek a tantárgyak újabb csoportosítása úgy a tanrendszerben, mint a vizsgákon?»

4. «Minő elvek alapján válósítható meg e csoportosítás és minő sorrendben következzenek a csoportok egymás után?»

A kar válaszát e két kérdésre összefoglalja, mert szorosan összefüggnek.

A tárgyaknak a tanulmányi rendben való elhelyezése ellen már hosszabb idő óta merültek fel panaszok. Mindenekelőtt azonban a kar arra kíván utalni, hogy a tárgyaknak bizonyos sorrendben való hallgatása csak *közvetve* és csak részben van előírva. Meglévén határozva az első, második és harmadik alapvizsga ideje és azok tárgyai, önként következnek, hogy a hallgatónak, tanulmányai teljes jogérvényű befejezése céljából ezen vizsgák tárgyaira elsősorban

kell beiratkozni. Nincs azonban semmi akadálya annak, hogy a jelölt ezen határokon belül bármely tárgyat belátása szerinti sorrendben ne hallgathasson. A kérdés ennek következtében arra szorítkozik, hogy az első, második és harmadik alapvizsga tárgyait továbbra is meghagyjuk-e, vagy pedig nem volna-e megfelelőbb azokat másképen csoportosítani?

Kifogások mindenekelőtt az első alapvizsga tárgyainak csoportosítására nézve merültek fel. Különösen is sok oldalról azt tartják helytelennek, hogy a római jog ezen alapvizsga tárgyai között szerepel. A római jog ugyanis tőlünk annyira távol fekvő s nekünk annyira idegen életviszonyokon épül fel, annyira megkívánja a római történet és jogi latin nyelv ismeretét, hogy az a hallgató, aki jogi tanulmányainak küszöbén áll, nélkülözvén a szükséges ismereteket, alig képes a római jog szellemét átérteni, s alig tudja a római jog útján a szükséges jogi alapfogalmakat elsajátítani. Azt is felhozzák, hogy didaktikai szempontból semmiképen sem helyes a hallgatónak nehezen hozzáférhető anyagon kezdeni a jogi tanulmányokba való bevezetést, ellenkezőleg, az oktatás sikere inkább azt kívánná meg, hogy a joghallgatóval bevezetésül azt a joganyagot ismertessük meg, amely az ő eszmeköréhez közelebb fekvő életviszonyokból fakad.

Az ellen is emeltek kifogást, hogy a magyar alkotmány- és jogtörténet is szerepel az első alapvizsga tárgyai között. A gondolatmenet, amelyből a kifogást teszik, ugyanaz mint a római jognál. Didaktikai szempontból helytelennek tartják, hogy a hallgatót nem közvetlenül az élő jog útján, hanem annak történetén keresztül vezetik be a jogtudományokba, amelyet az élő intézmények ismerete nélkül meg sem érthet. Ennélfogva az alkotmány- és jogtörténet helyett inkább a közjogot óhajtanák felvételni az első alapvizsga tárgyai közé.

De vannak kifogások a második alapvizsga csoportosítása ellen is. Hogy a közjog a közgazdaságtan- és pénzügytannal egy vizsgacsoportban szerepel, azt semmivel sem lehet megokolni, ez inkább merő véletlen eredménye. Ennek a csoportosításnak addig volt némi jogosultsága, míg a jogbölcselet

is a második alapvizsga tárgyai közé tartozott. Ekkor a közjog megtalálta a jogbölcsületben a szükséges jogi háttért; ma azonban a közjog teljesen elszigetelten áll két tárgy között, amelyek nem jogi természetűek. Épen a közjog az, amely leginkább nélkülözheti a közgazdasági háttér ismeretét. A közgazdaságtannak a forgalmi jogokkal, a magán-, kereskedelmi és váltójoggal van legszorosabb kapcsolata, s épen ezen tárgyakkal nincs egy vizsgálatszoportba foglalva.

Mielőtt a kar az alapvizsgák csoportosításának kérdésében állást foglalna, behatóbb megfontolás tárgyává kell tennie azt az elvi kérdést, vajjon *a történeti jellegű jogi tanulmányok megelőzzék-e a többi tárgyak tanulmányozását vagy sem?* Németországban hosszú időn át az a felfogás volt uralkodó, bár ennek értelmében közvetlenül semmi rendelkezést sem tettek, hogy a történeti tárgyak hallgatása előrebocsátandó; a hallgatóság mindazáltal ehhez, egészbenvéve, alkalmazkodott. E tekintetben Németország egyik-másik államában csak közvetve gyakorolnak kényszert, amennyiben az első jogi vizsgához, amely azonban nem egyetemi vizsga, rendszerint csak azt bocsátják, aki igazolja, hogy tanulmányait bizonyos sorrendben folytatta, ebben a sorrendben pedig a történeti tanulmányok állanak elől. Figyelemreméltó azonban, hogy ettől legújabban Poroszországban eltértek, az 1913 június 17. jogi vizsgarendtartás már nem kívánja meg, hogy a jelölt a történeti tárgyak előzetes hallgatását igazolja. Még élesebb és közvetlenebb az elválasztás Ausztriában, ahol az 1893. évi ápril 20-iki törvény értelmében az első három félév befejeztével, illetve legkorábban a negyedik félév első négy hetében letehető történeti államvizsgának a következő történeti jellegű tárgyai vannak: *a)* római jog, *b)* egyházjog, *c)* német jogtörténet, *d)* osztrák birodalmi alkotmánytörténet (ez alatt értendő az osztrák államalakulás és közjog története). Ennek következtében Ausztriában az első három félév tanulmányi idejét kizárólag történeti jellegű tárgyak töltik ki. Hogy nálunk az első alapvizsgának történeti anyaga van, az részben történelmi eredmény, részben a német és osztrák befolyásnak tulajdonítandó. A mi

tanrendszerünkben azonban a tanulmányok elejére eső történelmi jogi tanulmányok nem annyira túlnyomóak, mint Ausztriában. Így nevezetesen, az egyházjog nem tárgya az első alapvizsgának, pedig, ha az elv nálunk szigorúan érvényesülne, annak kellene lennie; nálunk továbbá az első alapvizsga már két félév után tehető le, holott Ausztriában a történelmi államvizsga a harmadik félév elteltével. Németországban, de különösen Ausztriában, a történelmi tárgyak túltengése a tanulmányok elején igen sok kifogásra adott okot. Főképen azt hozzák fel, hogy a történelmi tárgyak tanulmányozása nem kelti fel eléggé a kezdő hallgatóság érdeklődését a jogi tanulmányok iránt, mert nem azt kapja, amit vár, bevezetést a modern jog ismeretébe; hogy ezenfelül az intézmények alapfogalmainak ismerete nélkül nagyon nehéz is történetüket megérteni. A fiatal hallgató sok várakozással lépi át az egyetem küszöbét, abban a hitben, hogy azonnal megismerkedhetik az élő jogintézményekkel, amelyek felé egész érdeklődése irányul. Azonban csakhamar nagy csalódás éri, mert oly tárgyakba vezetik be, amelyek egyáltalában nem, vagy csak kisebb mértékben érdeklők, s amelyeket kellően meg sem ért. Hogy a jogi oktatás nem eléggé eredményes, nagy részben ennek a hibás tanulmányi rendszernek tulajdonítják. Innen is van, hogy úgy Németországban, mint Ausztriában a történelmi tárgyak mellé jogi propeudeutikát is illesztnek be, illetve ezt tervezik, amely a történelmi tanulmányok mellett a jogi alapfogalmakat is megismerteti a hallgatósággal.

Más oldalról azonban utalnak azokra a fontos szempontokra, amelyek azt kívánják, hogy a történelmi jellegű jogi tanulmányokkal kezdődjék a jogi oktatás. A mai alkotmány-szervezet és összes jogi intézményeink sok ezeréves fejlődés eredményei, ezeket történelmi fejlődésük ismerete nélkül teljesen átérteni lehetetlen. Ha vannak didaktikai szempontok, amelyek a mellett szólának, hogy a jogi oktatást kezdjük meg azokon a tárgyakon, amelyek a hallgató eszmeköréhez közelebb állanak, épúgy vannak igen fontos didaktikai szempontok amellet, hogy előbb ismertessük meg a hallgatóval azokat

a történelmi előzményeket, amelyek nélkül ő a jelen jogintézményeket sikeresen nem tanulmányozhatja.

A jog és államtudományi kar mérlegelvé az érveket és ellenérveket, arról győződött meg, hogy az oktatás sikere azt kívánja, hogy legalább azok a történelmi jellegű jogi tárgyak, amelyek most állanak a jogi oktatás elején, ezentúl is elül maradjanak a jogi tanulmányokban, s épen ezért semmiképen sem ajánlaná, hogy a mai első alapvizsga anyagából a történelmi tárgyak, vagy akár csak azok egyike is kihagyassék. Igaz, hogy a történelmi tárgyak tanulmányozása a jogi alapfogalmak ismerete nélkül nehézségekkel jár, de ezeket le kell küzdeni, ha nem akarjuk azt a nagyobb bajt felidézni, hogy a modern tárgyak megértését a történelmi előzmények ismeretének hiánya miatt megnehezítsük. Nagyon bajos volna pl. magyar magánjogot előadni azoknak, akik még nem hallgattak római jogot. Az előadónak a nélkülözhetlen római jogi anyagot a magánjogba kellene beleszólni, ami semmi esetre sem lehetne kielégítő. És alig lehetne sikeresen előadni a magyar közjogot, amelynek történelmi jellege közismeretes, azoknak, akiknek a magyar alkotmány történetében jártasságuk nincs. A történelmi oktatási módszerek, kétségkívül, vannak nehézségei, de ezeket a cél, t. i. az alapos jogi kiképzés érdekében, amely legbiztosabban csak a történelmi módszer útján érhető el, le kell küzdeni. Hogy a történelmi tárgyak az első évben nagyobb sikerrel legyenek taníthatók, nagyon kívánatos a hallgatóknak a jogi alapfogalmakról összefoglaló áttekintést nyújtani. Erre a célra nagyon alkalmas az a bevezető «bevezetés jog- és államtudományokba, amely kollégium a jog- és államtudományokba» címe alatt ma is szerepel az első évfolyam tárgyai között. Ezt a kollégiumot, hogy céljának minél jobban megfeleljen, háromórás kollégiummá lehetne tenni, s nagyon helyes volna, ha az első alapvizsga tárgyai közé is felvételnék.

Ami a második alapvizsga tárgyainak csoportosítását illeti, a jog- és államtudományi kar azon a nézeten van, hogy a második vizsga tárgyait jövőre is ezen vizsga tárgyaiként kell megtartani. Tény ugyan, hogy a hallgató magánjogi tanulmányaiban meg-

szakítás áll be annak következtében, hogy a második alapvizsga tárgyai között nincs magánjogi tárgy, amit esetleg azzal lehetne elkerülni, ha a magánjog a második alapvizsga tárgyai közé vétetnék fel. Mindazáltal a jog- és államtudományi karnak rá kell mutatnia arra is, hogy most e változtatásnak vannak nehézségei. Jelenlegi magánjogunk, igen nagy valószínűséggel, még csak rövid ideig marad érvényben, tanulmányi szempontból alig volna helyes, hogy ezt a tárgyat most helyezzük át más alapvizsgába, mint amelyben van. Ha pedig a polgári törvénykönyv létrejön, a magyar magánjognak úgy a tanulmányi, mint a vizsgarendben több helyet kell szánni, mint most, mert a nagy anyagot alig lehet egy tanulmányi év, illetve egy alapvizsga keretébe beilleszteni. Ekkor talán ajánlatos lesz, hogy a magánjog egyik részét a második, másik részét a harmadik alapvizsga tárgyai közé vegyük fel. Még pedig a második alapvizsga tárgyai közé esetleg felveendő lesz a magánjog történelmi jellegű része, t. i. a család- és öröklési jog, a jogforrásokkal és a bevezetőrésszel egyetemben, míg a harmadik alapvizsga tárgya gyanánt magmaradna a dologi és kötelmi jog, a mikor az anyagi büntető jog és bűnvádi eljárás is egy tárgygyá lesz olvasztandó. Addig azonban, bármennyire is érezzük, hogy a második alapvizsga csoportosítása nem megfelelő, fenn lehet tartani a mostani állapotot.

Fel lehetne vetni azt a kérdést is, vajjon nem volna-e helyes a mostani rendszerrel egészen szakítani, s vajjon nem volna-e célszerű függetlenül az alapvizsgáktól meghatározni, hogy évfolyamonként mely tárgyak hallgatása kötelező, úgy hogy a jogvégzettséghez az is tartoznék, hogy a hallgató épen a megfelelő évfolyamban iratkozzék be az azon évfolyam számára előírt tárgyra? Fel lehetne vetni továbbá azt a kérdést is, vajjon a mostani félévi rendszer helyett nem volna-e helyes áttérni a teljes egy tanévi rendszerre, úgy hogy a hallgatónak a tárgyakat egy egész tanéven át kellene hallgatnia, hogy tanéve beszámíttassék? A kar mind a két kérdésre csak *tagadólag* válaszolhatna. A kar nem lát semmi okot arra, hogy a hallgatóságot még jobban megkössük, hogy a tárgyakat mely időben

hallgassa, mint most. Az alapvizsgák rendszerével teljesen elérjük azt a célt, hogy a hallgatók előbb bizonyos alapvető tárgyra iratkozzanak be és csak azután azokra a tárgyra, amelyek már bizonyos alapismerteket feltételeznek. Ennél is nagyobb mértékben gátolni a hallgatóságot a szabad mozgásban, nem volna célszerű. Ha kivételesen előfordul, hogy valaki már kezdettől fogva érez egyik-másik tárgy iránt nagyobb hajlandóságot, igazán nem lehet belátni, hogy ezt a tárgyat ne akkor hallgassa, mikor legjobbnak látja. Hasonlóképen nincs semmi ok arra, hogy elhagyjuk a félévi rendszert. A tanulmányi idő hosszúságánál, és ahhoz viszonyítva a tárgyak kisebb számanál fogva, a hallgatóság már amúgyis rá van utalva arra, hogy egy-egy tárgyat legalább két féléven át hallgasson. Ettől nem is térnek el; inkább arra van sok példa, hogy ugyanazt a tárgyat két félévnél hosszabb ideig hallgatják. Mind a két irányban a jelenlegi rendszert már azért is célszerű fenntartani, mert közelebb maradunk a külföldi egyetemek tanulmányi rendszeréhez. Nagyon megnehezítenők, hogy hallgatóságunk tanulmányi ideje alatt a külföldi egyetemekre is beiratkozhasssék, ha a mostani rendszerrel teljesen szakítanánk.

5. „Alapvető tárgyaknál milyen módok mellett valósítható meg a kötelező gyakorlat behozatala esetleg segédtanárok igénybevételével?”

Hogy a jog- és államtudományi kar erre a kérdésre nézve véleményt nyilváníthasson, szükséges előbb a kérdést részletesebben is elemeznie. A gyakorlatok a jogi oktatás keretébe többféle módon illeszthetők be. Az egyik az volna, s bizonyára ezt tartja szem előtt a hozzánk intézett kérdés is, hogy minden hallgatónak minden főkéllégiumban írásbeli és szóbeli, esetleg csak írásbeli, vagy csak szóbeli gyakorlatokban kell részt vennie, mert különben beiratkozása az illető főkéllégiumra nem számítatik be. A másik az volna, hogy a tanár a főkéllégium anyagának kimélyítése és gyakorlati bemutatása céljából külön órákat tartoznék hirdetni, amelyekre azonban a hallgatóság csak az a része iratkozna be, amely

az ilyen tanulmányokra hajlandóságot érez. És végül a gyakorlatok tartása akár speciálkollégiumokban, akár pedig a főkollégium keretében egészen az előadó tanár belátásától függne. Ma egyetemeinken a legutolsó módozat van befogadva.

Ezeket előrebocsátva, a gyakorlatok kérdésében csak akkor foglalhatunk állást, ha szem előtt tartjuk jogi oktatásunk egész rendszerét. Ennek értelmében a magyar jogi oktatás két részre oszlik: *elméleti* és *gyakorlati oktatásra*. Az előbbi az egyetemek feladata, az utóbbit azok a közszolgálati ágak végzik el, melyekre az egyetemet végzett joghallgatók lépnek. Mindakettőnek közös a célja: a magyar közélet számára minél hivatottabb jogászokat nevelni, de mind-egyik az oktatásnak más-más oldalát domborítja ki, s a közös célt épen ezáltal érzük el legbiztosabban. Önként értetődő, hogy elméleti oktatás alatt nem szabad valami, az élet számára hasznavehetetlen tanítást érteni. Oly elméleti tanítás, amelynek az életben haszna nincs, nem elmélet, nem tudomány, az valóban teljesen értéktelen.

A jogi elméleti oktatás feladata első-sorban a fogalmakat tisztázni arról az anyagról, amelyet mindnyájunknak az életben alkalmaznunk kell. Akárhányszor tapasztaljuk, hogy a gyakorlatban azért oldanak meg helytelenül sok kérdést, mert hiányzanak a helyes jogi fogalmak. Feladata továbbá az elméleti oktatásnak a történeti fejlődést megvilágítani, amelynek ismerete nélkül nincs értékes jogi tudás. És végül feladata a jog- és államélet fölött uralkodó általános szempontokat nyújtani, amelyek nélkül szintén nincs alapos jogi képzettség. Az elméleti oktatás mellett s annak kiegészítésére, a gyakorlati oktatásnak az a feladata, hogy az elméleti ismeretek helyes alkalmazására tanítson.

Félreismernők az egyetemi oktatás célját, ha azt kívánnók tőle, hogy a gyakorlat számára teljesen kiképzett, kész nemzedéket adjon az életnek. Az egyetemi oktatás teljesen kivetkőződnék jellegéből, ha ezt a feladatot tűznők ki számára, de berendezésénél fogva ezt a feladatot még csak meg sem oldhatná. Más szavakkal, s épen erre fektetjük a fősúlyt, teljesen hibás volna a jogi

oktatásnak gyakorlati részét az egyetemekre áthárítani. Ilyen értelemben tehát gyakorlatokról, vagy épen kötelező gyakorlatokról az egyetemi oktatás körében szó sem lehet, de erre bizonyára senki nem is gondol.

Azok a gyakorlatok, amelyek az egyetemi jogi oktatás keretébe beilleszthetők, csupán arra szolgálhatnak, hogy az elméleti oktatás sikerét előmozdítsák. És csupán erre a célra szolgálhatnak azok a megoldási módok, amelyeket már fentebb vázoltunk. Most az a kérdés, hogy közülök melyik a leghelyesebb?

Az első, mint érintettük, az volna, hogy a tanár a főkéllégium előadásánál köteles volna minden hallgatónak írásbeli és szóbeli, vagy csak írásbeli, vagy pedig csak szóbeli gyakorlatokat tartani, s a hallgató csak akkor számíthatna pályavégzettségre, ha azokban részt vesz. A jog- és államtudományi karnak az a véleménye, hogy a gyakorlatok ilyen módon jogi oktatásunk keretébe eredményesen nem illeszthetők be. Az egyetemi oktatás akkor volna legsikeresebb, ha a tanárnak módjában állana az egész tárgyat előadni a hallgatóságnak. Ezt azonban gyakran nem tudja elérni, részint azért, mert az anyag folyton bővül, részint pedig, mert a rendelkezésére álló idő meglehetősen rövid. Ha már most kötelezővé tennők a gyakorlatokat, ezek már közepes számú, tehát körülbelül 50—60 főnyi hallgatóság mellett is annyi időt vennének igénybe, hogy a tanárnak a tárgy előadására alig maradna megfelelő ideje. A jog- és államtudományi kar nem kicsinyli a gyakorlatok értékét, ha azonban kettő közt kell választania, mégis nagyobb fontosságúnak tartja, hogy a tanár minél teljesebben adja elő a tárgyat. A kötelező gyakorlatoknál ugyan némi időt lehetne megtakarítani azzal, ha a hallgatóság csak írásbeli feladatok kidolgozására szorítkoznék. Ez azonban, eltekintve attól, hogy rendkívül sok visszaélésre adna alkalmat, azért nem volna ajánlatos, mert nélkülözi a tanár és hallgató közvetlen szóbeli érintkezését. Hiányzik tehát belőle az oktatás sikerének legfőbb eszköze, az élő szó a tanár és a hallgató közt. Nem is szólnunk arról, hogy az írásbeli dolgozatok gondos átvizsgálása a tanár idejét annyira igénybevenné, hogy emiatt tudományos tevékenységét sem

fejthetné ki elég szabadon. Az áldozatot azonban a tanárok ennek dacára is szívesen meghoznák, ha a jogi oktatás az írásbeli gyakorlatoknak valami hasznát látná, de ezt alig lehet remélni. Ha pedig a tanárok az írásbeli dolgozatok átvizsgálására gondot nem fordítanak, akkor az egész intézmény is célját teljesen veszítené.

A kötelező gyakorlatok intézménye a két legutóbbi évtizedben a német egyetemeken fejlődött ki. Az a varázs, amelyet a német egyetemek az egész művelt világra, s így reánk is, gyakorolnak, okozta, hogy mindenütt a kötelező gyakorlatoktól igen kedvező eredményeket várnak. Így legújabbban Ausztriában, hol még ez időszerint kötelező gyakorlatok nincsenek, úgy az a bizottság, amelyet a közigazgatási szolgálatra való képesítés tervezetének elkészítése végett kiküldöttek, mint pedig a bécsi egyetem jog- és államtudományi kara lelkesen szálltak síkra a kötelező gyakorlatok mellett. Nekünk azonban itt is, mint általában minden idegen intézmény átültetésénél, igen óvatosaknak kell lennünk, s a legnagyobb gondal kell vizsgálnunk, vajjon a mi viszonyainknak megfelel-e, nevezetesen, vajjon a mi jogi oktatásunk rendszerébe beilleszthető-e vagy sem? A német egyetemeken a kötelező gyakorlatok onnan keletkeztek, hogy itt, a három bajor egyetemet kivéve, az egyetemi tanulmányi időn belül vizsgák egyáltalában nincsenek. Ez rendkívül károsnak bizonyult, mert a hallgatók tanulmányi idejük alatt gyakran semmit sem tanultak, s egészen készületlenül léptek ki a gyakorlatba. Az orvoslást ez ellen nem is az egyetemek, hanem a kormányok vették kezükbe, s elrendelték, hogy a gyakorlati pályán való alkalmazáshoz szükséges első jogi vizsgára csak azok bocsáthatók, akik igazolják, hogy tanulmányi idejük alatt bizonyos számú gyakorlatban résztvettek. Így pl. az 1913. évi porosz vizsgarendtartás négy gyakorlatban való részvétel igazolását írja elő. Ez az egyetemeket természetesen arra indította, hogy gyakorlatok tartására berendezkedjenek. Mint látható, a gyakorlatok a tanulmányi időbe eső vizsgák pótlására vannak hivatva, amelyek behozatalára a legtöbb német állam, eddig legalább, nem tudta magát

rászánni. Előttünk egészen kétségtelen, hogy a gyakorlat a vizsga értékét meg sem közelíti. Ettől azonban most eltekintünk és csak azt emeljük ki, hogy ha nincs a tanulmányi időbe eső vizsga, a kötelező gyakorlatok rendszeresítése, ha nem is legcélszerűbb, de mindenesetre logikus. Ott azonban, ahol van vizsga, még pedig igen sok, mint pl. nálunk, a kötelező gyakorlat egészen fölösleges, s inkább csak akadálya a sikeres oktatásnak. Ennek tulajdonítandó, hogy Bajorországban az 1910 október 18-án kibocsátott vizsgarendtartás értelmében a magasabb közszolgálatra való alkalmazáshoz a gyakorlatok igazolását nem is kívánják. Itt ugyanis, mint kiemeltük, vannak a tanulmányi időbe eső vizsgák, még pedig kettő: az egyik a harmadik, a másik az utolsó félév végén. Ezek a szükséges készütségnek elegendő biztosítékai, s épen azért gyakorlatok igazolásától egészen eltekintenek. A három bajor egyetemen ugyan ennek dacára is tartanak gyakorlatokat, de a hallgatóság nem tartozik bennük részt venni, végbizonyítványt e nélkül is kap és vizsgára e nélkül is bocsátják, s itt épen erről van szó. Hogy Ausztriában, ahol szintén van az egyetemi tanulmányi időbe eső vizsga, annak befejeztével épen kettő, a kötelező gyakorlatokért mégis lelkesednek, azt bővebben bírálni nem tekintjük feladatunknak.

A mi jogi oktatásunk keretébe azonban a kötelező gyakorlatok nehezen volnának beilleszthetők, mert nekünk a cél elérésére a gyakorlatoknál hatályosabb eszközeink vannak, s mellettük még a kötelező gyakorlatokat is meghonosítani, igazán nem mutatkozik szükségesnek.

Jogi oktatásunk úgy van berendezve, s ezt egyik előnyének szeretnők betudni, hogy a tanárnak és hallgatónak sok alkalma van közvetlen szóbeli érintkezésre a rendes előadási órákon kívül is. Mindenekelőtt az alapvizsgákon, de ezenfelül a kolloquiumokon. Ez utóbbiakban a tanárnak különösen van bő alkalma meggyőződni tanítása gyakorlati eredményéről. És a mi hallgatóságunk kedveli a kolloquiumokat. Nemcsak tandíjmentesség vagy ösztöndíjak céljából jelentkeznek kolloquiumokra, hanem általában minden anyagi előnyre való tekintet nélkül is.

A kolloquium mindenesetre hatékonyabb eszköz a tárgy gyakorlati bemutatására, mint a puszta írásbeli gyakorlat.

A kar a gyakorlatok kérdésében legmegfelelőbbnek tartja a ma is fennálló harmadik megoldási módozatot, amely szerint a tanárok belátásuk szerint tartanak gyakorlatokat. A tanárnak kell azzal a nevelési helyes érzékkel bírnia, hogy súlyt fektessen tanításának gyakorlati értékelésére és könnyű gyakorlati alkalmazására. Ha nem akarja, hogy tanítása hatás nélkül maradjon, gondot kell fordítania arra, hogy hallgatósága úgy befogadja tanítását, hogy azt az életben jól is tudja felhasználni. Az ő belátására kell bízni, hogy erre a célra minő módszert válasszon. Elérheti ezt már a főkollegium előadásában, de tarthat erre a célra külön speciálkollegiumokat is. Oly kérdés ez, amelynek mikénti megoldását leghelyesebb a tanárok egyéni belátására bízni.

Sőt a mai állapotot némileg még fejleszteni is lehetne. Újabban a tanárokat, kinevezésük alkalmával, nemesak fő-, hanem bizonyos óraszámú speciálkollegium tartására is szokás kötelezni. Nagyon megfelelő volna a kinevezési okiratban kimondani, hogy a tanár a speciálkollegiumok tartására rendelt órákból legalább minden második félévben egy órát gyakorlatokra köteles fordítani. Így a gyakorlatok tartása nagyobb mértékben volna biztosítva, mint most, s amellett mégsem kellene tartanunk azoktól a bajoktól, amelyek a kötelező gyakorlatokból származnak. Ezzel meg lehetne közelíteni a gyakorlatok tartásának második megoldási módozatát is, anélkül, hogy a tanárt a gyakorlatok céljából túl sok órával megterheljük.

Ennél a pontnál még arra is kívánnánk utalni, hogy a kötelező gyakorlatok igen közelről érintik a *semináriumi oktatást* is, amely egyetemünkön az utóbbi időben örvendetesen fellendült. Félreértés elkerülése végett mindjárt most kiemeljük, hogy a seminárium más cél szolgálatában áll, mint a gyakorlat, de a kötelező gyakorlat mégis azért érinti igen közelről a semináriumi oktatást, mert nagy mértékben befolyásolja a tanár munkabeosztását. Tapasztalásból tudjuk, hogy a seminárium, ha hetenként

csak egy órát is szánunk reá, a tanár idejét igen nagy mértékben veszi igénybe. Ha már most a főkollegiumokban a gyakorlatok tartását az összes hallgatósággal kötelezővé tennők, ennek alighanem a semináriumi oktatást kellene feláldozni, ez pedig szinte pótolhatatlan kár volna, mert semináriumaink a tudományos jogi kiképzésnek rendkívül értékes eszközeinek bizonyultak.

Nagyméltóságod azt a kérdést is szíves volt hozzánk intézni, vajjon a kötelező gyakorlatok céljából nem lehetne-e *segédtanárokat* is igénybevenni? Bizonyára Nagyméltóságod is mérlegelés tárgyává tette fentebb előterjesztett aggodalmunkat, hogy a kötelező gyakorlatok oly munkaterhet rónának a tanárra, amelyet egymaga alig volna képes győzni, s ezért a gyakorlatok tartásánál esetleg a segédtanár állhatna rendelkezésére.

A jog- és államtudományi kar *a jogi oktatás körében nem tartja kívánatosnak a segédtanárok alkalmazását. Nem tartja kívánatosnak alkalmazásukat csupán gyakorlatok tartása céljából sem.* Az egyetemi jogi oktatás, mint ezt fentebb már érintettük, akkor legsikeresebb, ha a tanár és hallgató közvetlen szóbeli érintkezése minél teljesebb. A jogtudomány más természetű, mint a természettudományok, ahol a kísérletek igen nagy jelentőséggel bírnak. Ezek bemutatására a segédtanárok igen alkalmas közegek, a tanár tudományos működését igen nagy mértékben előmozdítják. A jogtudomány azonban nélkülözi a kísérletezés eszközeit, itt minden részlet megvilágítása annyira függ a tanár egyéni felfogásától, hogy nagy mértékben veszélyeztetnők tanításának eredményességét, ha közéje és a hallgató közé még egy oktató közeget ékelnénk. Teljes mértékben áll ez a gyakorlatokra is. Mert tegyük fel, hogy a gyakorlatok szóbeliek volnának — fentebb már kifejtettük, hogy sikertőlük egyedül így lehetne várni — akkor a tanár közvetlen befolyása a hallgatóságra nagy részben, esetleg egészen elenyészne, ha a gyakorlatokat részben, esetleg egészen a tanár helyett a segédtanár tartaná meg. A tanárnak itt legfeljebb csak felügyelő és ellenőrző szerep jutna, ez azonban az oktatásnál, ahol abban van a lényeg,

hogy a tanár *saját szellemi tőkét* minél nagyobb mértékben juttassa a hallgatóságnak, nem elegendő, sőt merőben céltévesztett. Ha pedig a gyakorlatok egyedül írásbeli dolgozatokból állának s felülbírálsuk a segédtanárok feladata volna, a célt még kevésbé érnők el. A kötelező írásbeli gyakorlatok céltalanok, ha a dolgozatokat maga a tanár vizsgálja is át; még kevésbé volna eredményesek, ha megvizsgálásukra segédtanárok alkalmaztatnának.

6. „Mennyiben lehetséges a szigorlatok egy részének bekapcsolása a tanulmányi időbe, hogy szorgalmas tanulók tanulmányaik befejeztével időt megtakarítsanak?” (A m. leirat 7. pontja.)

A jog- és államtudományi kar mindjárt előrebocsátja, hogy ez a kérdés legmélyebben érinti a jogi oktatás tanulmányi és vizsgarendjét. Felterjesztésünk bevezetésében szerencsénk volt kiemelni, hogy nálunk különösen a jogi vizsgálati rendszer nem tud nyugvóponttra jutni. Mint láttuk, az alapvizsgák anyagának csoportosítása kifogásokra ad okot, a jog- és államtudományok szétválasztása a vizsgarendszerben nem vált be, a jogtud. államvizsgának a szigorlatok mellett nincs megfelelő szerepe. Újabban különösen a vizsgák túltengését kifogásolják. Túlzásnak tartják, hogy a jelöltnek alapvizsgákat, szigorlatokat és még gyakorlati bírói és ügyvédi vizsgát kell tennie. Ezen halmozás következtében a jelölt pl. a római jogból kétszer, a magyar köz-, magán- és büntetőjogból pedig háromszor tesz vizsgát. A szorosan vett jogi pályákon — a bírói és ügyvédi pályán — a bajt még a hosszú, három évi, gyakorlati idő is fokozza, amelyet legújabbban (1912 : VII. t.-c.) még két évi helyettesi idővel is megtoldottak.

A sok ingadozás és sok áramlat közepette újabban csak egy ponton tapasztalunk megállapodást, a *kötelező jogtudorság*, helyesebben, a jogtudorságnak kötelezően, bizonyos tekintetben vagylagosan minősítő ereje tekintetében. Volt idő, mikor ezt is hevesen támadták. Karunk mindig fenntartása mellett küzdött. A támadások azonban már elnémultak. Ma már mindenki látja, hogy

a magyar közéletre valóságos jótétemény, hogy a doktorátusnak a közszolgálatra minősítő ereje van. Sőt legújabbán az még fokozódott. Az 1912 : VII. t.-c. 1. §-a értelmében a jogtudorság még a bírói pályának is kötelező feltétele. Ma tehát nemcsak az ügyvédi gyakorlathoz, hanem a bírói vagy kir. ügyészi állás elnyeréséhez is a jogtudorság szükséges. Más közszolgálatnál pedig a többi vizsgákat pótló minősítő erővel bír.

Ez az álláspont szolgál, mint már jeleztük, Nagyméltóságod leiratának is alapul, mert a hozzánk intézett kérdésben csak arra nézve méltóztatik tőlünk véleményt kívánni, hogy a mai vizsgarendszer túlszigorának enyhítésére nem volna-e célszerű a szigorlatok egy részét a tanulmányi időbe bekapcsolni?

Mielőtt e kérdésre válaszolnánk, azt kell megállapítanunk, hogy a jövőben a jog- és államtudományi karokon a tudorságnak minő szervezete legyen. Mi abból a feltevésből indulunk ki, hogy Nagyméltóságod magáévá teszi azt a felfogásunkat, hogy a kétféle doktorátus szűnjék meg, s hogy helyét egy *egységes jogi doktorátus* foglalja el és hogy ez, mint fentebb már kifejtettük, három szigorlatból álljon.

Az okokat, amelyek a beillesztés mellett és ellen szólnak, külön-külön fogjuk csoportosítani, hogy így annál könnyebben foglalhassunk állást.

A beillesztés mellett elsősorban az a szempont szól, hogy az ifjúság a mostaninál valamivel *rövidebb* idő alatt szerezhesse meg azt a képesítést, amely a gyakorlati pályákon való alkalmazás feltétele. Már fentebb érintettük, hogy nálunk az elméleti és gyakorlati kiképzés befejezéséhez igen hosszú idő szükséges. Ezt az időt az 1912 : VII. t.-c. lényegesen, körülbelül *két és félévvel* meghosszabbította. Ezen törvény értelmében ahhoz, hogy a bírói és ügyvédi pályán a három évi gyakorlati idő megkezdhető legyen, a jogtudori oklevél szükséges, holott előbb az első jogtudományi szigorlat, illetve a jogtudományi államvizsga is elegendő volt. Ennek következtében a gyakorlat körülbelül egy félévvel később kezdhető meg. Továbbá, az egységes bírói és ügyvédi vizsga letétele után csak az vehető fel ügyvédnek az ügyvédi kamarába, aki két évet mint

ügyvédhelyettes töltött el, illetve csak az nevezhető ki bírónak, aki még két évi gyakorlatot töltött el. Ez tehát további két évi meghosszabbítás.

Nincs semmi kilátás arra, hogy a törvényhozás az 1912 : VII. t.-c.-ben foglalt intézkedéseket megváltoztassa; az 1914 : XXXV. t.-c. csak néhány átmeneti rendelkezését enyhíti. A helyzet szigorán tehát csak az egyetemi vizsgarendszer reformjával lehetne némileg segíteni, legcélszerűbben úgy, hogy a szigorlatok egy részét a tanulmányi időbe helyezzük át.

Szól a beillesztés mellett a tanulmányi idő *jobb kihasználása* is. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a vizsga kitűnő serkentő eszköz a szorgalomra. Alapvizsgarendszerünknek az is egyik nagy előnye, hogy a hallgatóságot fokozottabb szorgalomra indítja. Legújában a harmadik alapvizsga behozatalánál is meggyőződünk erről. A hallgatóság a harmadik alapvizsga tárgyait sokkal szorgalmasabban látogatja, mint előbb. Igaz, hogy ennek az a hátránya, hogy azokat a tárgyakat, amelyek nem alapvizsgatárgyak, csökkent szorgalommal hallgatják, ez azonban egyáltalában nem szól a tanulmányi időbe eső vizsgarendszer ellen, mint inkább annak további és helyesebb kiegészítése mellett. Egy a tanulmányi időbe eső szigorlat lényegesen fokozná a szorgalmat, nagyobb mértékben, mint a harmadik alapvizsga, amelyet részben szintén a szorgalom fokozására szerveztek.

Szól végül a beillesztés mellett az is, hogy ezáltal elhárítanók azt a gyakran tapasztalt visszasságot, hogy a hallgatók az utolsó két félévben más szigorlatra készülvén, mint amely tárgyra beiratkoztak, ezek hallgatására és elsajátítására semmi súlyt sem fektetnek. Így pl. ha a jelölt az utolsó félév végén történeti szigorlatot kíván tenni, az egész időn át csak ennek tárgyait tanulja, sőt ezeket újból hallgatja is, ellenben más fontos tárgyakra csak formalitásból iratkozik be, hogy a végbizonyítványt megkapja, úgy okoskodván, hogy belőlük ráér készülni később, mikor belőlük szigorlatot tesz.

Vannak azonban szempontok, amelyek a beillesztés ellen szólnak. Így mindenek-

előtt nehezen lehet összeegyeztetni a jogtudorság természetével, hogy egyik szigorlatát a tanulmányi időbe tegyük át. A jogi doktorátus mindenütt az elméleti tanulmányok végén áll, s célja bizonyosságot nyújtani arról, hogy a jelölt megfelelő teljes elméleti képzettséggel bír, s van képessége tudományos tevékenységre is. Szóval a doktorátus mindenütt *tudományos fok*, s ezt a jellegét megőrizte eddig nálunk is; nem változtatott rajta az a körülmény sem, hogy nálunk egyúttal minősítő erővel ruházták fel. Tudományos jellege, kétségkívül, szenvedne, ha a jelölt az egyik részből oly időben tenne vizsgát, mikor az egész anyag fölötti áttekintést még nem szerezte meg.

Szól a beillesztés ellen az is, hogy nehezen egyeztethető össze a mostani alapvizsgarendszerrel. Most az alapvizsgák annyira kitöltik a tanulmányi időt, hogy a beillesztendő szigorlat számára nincs megfelelő hely. A szigorlatok egyikét csak úgy sikerülhetne a tanulmányi időbe beilleszteni, ha a harmadik alapvizsgát elejtenők, s helyébe az első szigorlatot tennők. Azonban nagyon kérdéses, vajjon helyes-e egy intézményt, amely alig egy pár évvel ezelőtt hozatott be, már most eltörülni s egy újabb vizsgával tenni kísérletet? De általában is nagyon kérdéses, vajjon az alapvizsgarendszer és a tanulmányi időbe beillesztett szigorlati rendszer egymással megférnek-e? A mi alapvizsgáink most a szigorlatokkal teljes összhangban állanak, azok egymást szervesen kiegészítik. Vizsgarendszerünk az *ismételt vizsgázás* elvén nyugszik, olyképen, hogy a jelölt az alapvizsgán a tárgyból csak annak *alapelveiből* tegyen vizsgát, a szigorlaton pedig már *több elmélyedéssel és nagyobb részletességgel* vizsgázzék belőle. Vizsgarendszerünk ezen elvi álláspontjának az alapvizsgákra vonatkozó része világosan ki van mondva legújabb (1911.) tanulmányi és vizsgarendtartásunk 21. §-ában, amely szerint az alapvizsgákon a kérdezésnek arra kell irányulnia, vajjon a jelölt az alapismereteket, a velük szorosan összefüggő részletek ismeretét s az egész tárgy fölötti áttekintést elsajátította-e? A szigorlatokra vonatkozó álláspontja pedig már a szigorlatok természetéből következik.

Vizsgarendszerünk ez a szerkezete rendkívül előnyösnek bizonyult. Elérjük vele azt, hogy a jelölt könnyebben és nagyobb alapossággal sajátítja el a tárgyat az élet számára. Ennélfogva a jog- és államtudományi kar nem fogadhatja el döntőnek azt az ellenvetést, hogy a sok alapvizsga által fölöslegesen ismételt vizsgázásra szorítjuk a hallgatóságot egy és ugyanazon tárgyból, s így a sok vizsgával ok nélkül túlterheljük. Ne tévesszük el szem elől, hogy a vizsga nem tartozik a szórakozások közé, nemcsak a hallgatóra, de a tanárra nézve sem. A vizsga mindig terhes, de nélkülözhetetlen lévén, el kell viselni. És ne tévesszük el szem elől azt sem, hogy jól átgondolt didaktikai szempontok szerint a többszöri vizsgáztatás a tudás *nagyobbfokú biztosítéka*, mint az egyszeri vizsga. Az alapvizsgáknak nem az a célja, hogy közszolgálatra képesítsenek, hanem csak az, hogy a hallgató általuk *tanulmányi előmeneteléről* tegyen tanuságot; tehát más a közvetlen céljuk, mint a képesítő vizsgának, s így az az ellenvetés, hogy a képesítés céljából ugyanabból a tárgyból ismételt vizsgát megkivánni helytelen, nem állhat meg. Mi tapasztalásból tudjuk, hogy a jelöltek azokból a tárgyakból, amelyekből alapvizsgát tettek, könnyebben készülnek el a szigorlatra, sőt még alaposabban is, mint azokból, amelyek nem tárgyai az alapvizsgáknak. Szó sincs róla, a többszörös vizsgázás egy és ugyanazon tárgyból nagy teher, de azon nagy előnyöknél fogva, amelyeket nyújt, hiba volna elejteni.

Ha a vizsgarendszer felépítésében annyira döntő szempontnak tekintenők azt, hogy a hallgatóságnak a sok vizsga által kellemetlenséget ne okozzunk, akkor a cél elérésére nem is elegendő, hogy csak egy szigorlatot illeszszünk be a tanulmányi időbe, hanem akkor inkább azt kellene tennünk, hogy az alapvizsgákat általában eltöröljük s azokat szigorlatokkal pótoljuk, mint ez egyetemünk orvosi karán így van. Ez azonban a jogi oktatás terén nem volna keresztülvihető.

Szól továbbá a beillesztés ellen az is, hogy a szervezendő egységes jogi doktoratus három szigorlatának tárgyait másképen kellene csoportosítanunk, mint fentebb kifejtettük. Ez semmiesetre sem történhetnék

oly célszerűen, mint a mi tervezetünkben, már pedig a szigorlatoknál a tárgyak helyes csoportosítása rendkívül fontos.

És végül nem vihető keresztül a beillesztés a jogakadémiák miatt sem. A tanulmányi időbe eső szigorlat ugyanis szorosan összefügg a jogakadémiákkal. Ezen szigorlat előnyeitől az akadémiák hallgatóit sem lehetne elűzni, ez a legnagyobb méltánytalanság volna. Ha azonban az akadémiák hallgatóinak a tanulmányi időbe eső szigorlatot megengedjük, ami csak úgy volna keresztülvihető, hogy az illető félév vége felé valamelyik egyetemen szigorlatra jelentkezzenek, ez azt idézné elő, hogy az akadémiák két évi tanfolyamokká zsugorodnának össze. Igen valószínű, hogy azok a harmadéves joghallgatók, akik szigorlatot akarnának tenni — legtöbb pedig ezt akarná — nem iratkoznak be akadémiára, hanem arra az egyetemre, ahol szigorlatukat letenni kívánják, s így az akadémiák harmadik és negyedik évfolyamának alig akadna hallgatója. Ennek elkerülésére arra is lehetne gondolni, hogy a tanulmányi időbe eső szigorlatot a jogakadémiákon is letehessék a hallgatók. Ez azonban igen kockázatos lépés volna, amely jogi oktatásunkra a legnagyobb veszedelemet jelentené. Az ország jó ideig a meglévő egyetemi jogi karoknál többet nem bír el. Holmi felemás egyetemi jogi karokat szervezni nem lehet, ez jogi oktatásunkat teljesen felforgatná.

A jog- és államtudományi kar szembeállítván az érveket és ellenérveket, *arra a meggyőződésre jutott, hogy bármily nagy figyelmet is érdemelnek azok az érvek, amelyek a beillesztés mellett szólnak, mégis, tanulmányi szempontból előnyösebb, hogy a hatodik félév végére szigorlatot ne tegyünk, s hogy ennél fogva a szigorlatok ideje tekintetében maradjon meg a jelenlegi állapot.* Mostani vizsgarendszerünk a tárgy alapos elsajátításának több biztosítékát nyújtja, mint az olyan szigorlati rendszer, amelynek első szigorlata a hatodik félév végére esik; elhatározásunkra pedig mégis csak ennek kell döntőnek lennie. A jelenlegi szigorlati rendszer fogyatkozásait másképen kell orvosolnunk, nem pedig azáltal, hogy annak biztosítékait csökkentjük. Ennél fogva a jog- és államtudományi kar

tanulmányi szempontból nem tartaná előnyösnek, hogy az alapvizsgákra támaszkodó, s az egyetemi évek végére eső szigorlati rendszerünktől akár csak részben is eltérjünk. De addig, míg az akadémiák fennállanak, a kar a hatodik félév végére eső szigorlat tervét *nem is tartja megvalósíthatónak*, mert különben, mint fentebb kifejtettük, jogi oktatásunkat a legnagyobb veszedelemnek tennők ki. Nagyon valószínű, hogy az akadémiák törekednének a tanulmányi időbe eső szigorlat tartására jogot nyerni, ezt előmozdítani pedig semmiképen sem áll a jogi oktatás érdekében.

Nagyméltóságod a hozzánk intézett kérdésben a tanulmányi időbe eső szigorlatot, amennyiben az egyáltalában kívánatos, csak a *szorgalmas hallgatókat* megillető előnygyanánt kívánná nyújtani. A kar, ha egyébként arra az álláspontra helyezkedett volna is, hogy a szigorlatok egyikét a tanulmányi időbe beilleszteni kívánatos, ezt a megszorítást *nem tartaná megfelelőnek*. Ha már a szigorlatok egyikét a tanulmányi időbe beillesztjük, azt *mindenki* tehesse le, akinek van hat szabályszerű féléve. A megkülönböztetés a tanulmányi rendet nagyon bonyolultá tenné, már pedig kétségtelen elv a reformok terén, hogy az intézmények minél egyöntetűbbek legyenek, mert sikerüket ez nagy mértékben előmozdítja.

7. „Nem volna-e kívánatos a felavatási értekezés elejtése vagy tárgyának a szigorlatokkal szerves kapcsolatba hozatala?” (A m. leirat 8. pontja.)

A jog- és államtudományi kar itt mindenekelőtt azt emeli ki, hogy a tudori értekezések a mai berendezés mellett céljuknak nem felelnek meg, sőt tömérdek visszaélésre nyújtanak alkalmat. Ez azonban nem ok arra, hogy azokat eltöröljük, hanem inkább arra, hogy megfelelőbb szabályozásban illeszszük be a szigorlatok keretébe. Az eszme ugyanis, amely az intézmény alapjául szolgál, egészséges. A mi vizsgarendszerünk, egészen helyesen, a szorosán vett írásbeli vizsgákat nem ismeri. Ausztriában legújabbán javaslatba hozták, mi ennek dacára sem ajánlanók. Más oldalról azonban

kétségtelen, hogy az írásbeli vizsgázásnak is van nagy értéke. A jelölt az írásbeli dolgozatban nemcsak fogalmazási készségéről ad bizonyosságot, de gondolkodásmódját s egész tudományos készségét is újabb oldalról mutatja be. A tudori értekezések is, habár nem szorosán vett írásbeli vizsgák, ezt a célt kívánják szolgálni, s így feladatuk az írásbeli vizsga előnyeit a szóbeli szigorlatoknál értékesíteni. Ennélfogva a jog- és államtudományi kar kívánatosnak tartja, hogy az írásbeli vizsgázásnak azt az enyhe formáját, amely a tudori értekezésekben ma megvan, a jövőre se küszöböljük ki teljesen a vizsgarendszerből. *Nem javasolhatja tehát, hogy a tudori értekezéseket a jövőre el-ejtsük.* Minthogy azonban ma a tudori értekezésekkel azért történik sok visszaélés, mert a jelölt az értekezést a szigorlatok után adja be, oly időben tehát, midőn az ellenőrzést már csak igen csekély részben lehet gyakorolni, a kar szükségesnek tartja, hogy a tudori értekezést szigorlatozás közben mutassa be a jelölt, úgy hogy a szigorlat alkalmával a tanárnak módjában álljon meggyőződni arról, vajjon a dolgozat az ő saját munkája-e vagy sem? Már csak részletkérdés, épen azért nem is terjeszkedünk ki reá behatóbban, hogy mely szigorlatba kapcsolassék be az értekezés. Legcélszerűbben abba lehetne beilleszteni, amelynek köréből az értekezés tárgyát veszi a jelölt. Ha a bizottság a jelöltet a szigorlat ismétlésére utasítja, vagy pedig pótvizsgára, abból a tárgyból, amelynek köréből értekezését választotta, akkor újabb értekezést is kellene bemutatnia. Itt még csak arra kellene gondot fordítani, hogy a tanár kérdése az illető tárgyból ne szorítkozzék csupán az értekezés anyagára, hanem a tárgyat ekkor is oly kimerítően kérdezze, mintha a jelölt értekezést belőle nem is készített volna.

IV.

Teljesen feltárván Nagyméltóságod előtt jogi oktatásunk állapotát, arra az eredményre jutottunk, hogy annak ugyan sok a fogyatkozása, amelyek sürgős orvoslást kívánnak, de van benne több nagyon értékes eszme is, amelyeket a reformnál kár

volna feláldozni. Sőt a reform valóban sikeres csak akkor lehet, ha arra támaszkodik, ami hosszú gyakorlat után benne hasznosnak bizonyult. A jogi oktatás reformja ma külföldön is, főleg azonban Ausztriában és Németországban, előtérben áll. Sok mindenféle terv és eszme vetődött fel, amelyek megvalósításától a jogi oktatás nagyobb sikerét várják. Karunk ezeket a reformmozgalmakat élénk figyelemmel kíséri, s véleménye előterjesztésénél is figyelemmel volt rájuk. Más oldalról azonban nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy a jogi oktatás reformjára különös mértékben áll az, hogy az valóban csak akkor megfelelő, ha a mi saját kulturális szükségleteinkhez van szabva. Valóban az országra nézve szerencsének kell tartanunk, hogy az eddigi reformoknál is ezt tartották szem előtt. Jogi oktatásunk eddig is a német, de különösen az osztrák jogi oktatás behatása alatt fejlődött, azonban nagy kárát látta volna az ország, ha akár az egyiket, akár pedig a másikat változatlanul átültették volna. Hogy jogi oktatásunk terén a bajok nem nagyobbak, azt egyedül annak köszönhetjük, hogy annak idején az idegen jogi oktatási rendszert nagy kritikával és igen lényeges változtatásokkal fogadták el. Most is így kell eljárunk, s elsősorban azt kell vizsgálnunk, mely eszközökkel tudjuk saját jogi műveltségünket leghatályosabban előmozdítani. Tanulmányi és vizsgarendszerünk egyik-másik jónak és helyesnek tapasztalt intézményéhez annál inkább ragaszkodjunk, mert a német és osztrák reformtervek tanulmányozása arról győz meg minket, hogy velök rokon intézményeket Németországban és Ausztriában épen most akarnak meghonosítani.

A jog- és államtudományi kar melegen óhajtja, hogy Nagyméltóságod a nehéz kérdést minél sikeresebben tudja megoldani.

*A budapesti királyi magyar tudományegyetem jog- és államtudományi karának
1915. .... tartott*

üléséből.